

“REEL” KÜRESELLEŞME VEYA KÜRESELLEŞMENİN REALİTESİ

Prof. Dr. Meryem KORAY*

ABSTRACT

In the paper, after it is stated that there is no doubt about the reality of globalization process, it is examined with a critical point of view by drawing attention to the fact of the problem of how to explain this process is still so controversial. The discussion is aimed to be put into consideration with two basic arguments: The first one is based on the reality of despite globalization has various dimensions, the dimension of “market globalization” leads among them in terms of the problems it causes; but this argument doesn’t see enough any explainings such as market or even capital globalization to reflect the reality. Therefore, the market globalization is discussed, just like the other concepts being used in our life, as a conceptualization reflecting both the reality and also hiding it and the necessity of questioning the ideology that it is based on as much as the concept of globalization itself and the rethoric it uses. The second discussion is about defining the basic characteristics of “market” globalization.

Küreselleşme sürecinin gerçekliği konusunda kuşku yok, ancak nasıl yorumlanacağı meselesi hâlâ çok tartışmalı. Örneğin bu süreç, dünyanın birbirine yakınlaşması gibi uzaklaşması, küreselleşmesi gibi yerelleşmesi, bütünleşmesi gibi parçalanması ya da zenginleşmesi gibi yoksullaşması anlamına da geldiğinden nereden isterseniz oradan yorumlamanıza olanak vermektedir. Veya küreselleşmenin ekonomiden hukuka, teknolojiden gündelik yaşama, bilgiden iletişime uzanan birçok yönü olduğu, farklı ölçekte ve nitelikte birçok küreselleşme boyutu yaşandığından, “hangi küreselleşme” veya “neyin küreselleşmesi” sorusunu sormak ve ona göre farklı yanıtlar vermek mümkün. Öte yandan bugün tüm öteki alanları geride bırakan bir piyasa küreselleşmesinden söz edilebilir; ancak piyasanın ne ölçüde küreselleştiği konusunda da kuşku olduğu gibi, bu süreci yorumlama konusunda da birbirinden çok farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Kısacası, küreselleşme çok

---

* *Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*

boyutlu veya çok yüzlü bir olgu olduğu gibi, herkesin bir tarafından tutup açıklamaya çalışmasıyla durum daha karmaşıklaşmaktadır. Bu nedenle, bu olgunun ve bu sürecin günümüzün en önemli tartışma alanlarının başında geldiği, bu alanda epeyce bir literatür biriktiği ve daha da birikeceği bir gerçek. Ben de, bu süreci bir kıyısından ele alıp irdelemek ve bazı yorumlar getirmek niyetindeyim.

1-Tartışma ve eleştirilerin çıkış noktası

Genel olarak küreselleşme konusunda genel olarak eleştirel bir yaklaşımını benimsiyorum; ancak bu eleştirel duruşun vurgulanması gereken bazı yanları da var. İlk olarak, yalnız olgular konusunda değil kullanılan kavramlar konusunda da eleştirel bir yaklaşımın önemli olduğunu, örneğin sözcük olarak küreselleşmenin tartışılmaya ihtiyaç gösterdiğini düşünüyorum. Buna karşın, yaşadığımız küreselleşme eleştirilse de, küresel bir toplum oluşturmaya doğru gelinecek bir küreselleşmeden vazgeçmemek gerektiğini de vurgulamaya ihtiyaç var.

Tartışmayı iki temel tez çerçevesinde yapmayı amaçlıyorum: Birinci tez, küreselleşme sürecinin çeşitli boyutları olsa da “piyasa küreselleşmesinin” hem gerçekleşme boyutları hem de yol açtığı sonuçlar açısından öne çıktığı düşüncesine dayalıdır; ancak piyasa, hatta sermaye küreselleşmesi gibi bir tanımlamayı gerçeği yansıtmak açısından yeterli bulmamaktadır. Bu nedenle, yaşadığımız gerçeklik içinde kullanılagelen birçok kavram gibi piyasa küreselleşmesi de hem gerçeği yansıtan hem gerçeği örten bir kavramsallaştırma olarak ele alınmakta ve küreselleşmenin kendisi veya sonuçları kadar kullandığı söylemin, dayandığı ideolojinin de sorgulanması ilişkin ihtiyaç dile getirilmektedir. İkinci tez de, yaşadığımız “piyasa” küreselleşmesinin niteliğinin veya temel karakteristiklerinin tanımlanmasına yöneliktir. Örneğin yaşadığımız küreselleşmeye, batılılaşmanın veya modernleşmenin küreselleşmesi demek de, yeni emperyalizm olarak nitelendirmek de, sermayenin küreselleşmesi olarak düşünmek de mümkün. Tüm bu nitelendirmelerin belirli bir değeri var; ancak buralardan yola çıkarak daha temel bazı özelliklerden söz edilemez mi sorusu da önemli. Böyle bakıldığında da, ortaya çıkan bazı özelliklerin vurgulanması eleştirel bir duruş açısından çok temel görünmekte.

Sonuç olarak bu yazının temel kaygısı, küreselleşme karşısındaki eleştirel duruşun kullanacağı söylem ve dayanacağı iddialar konusundaki arayışlara bir şeyler katabilmek. Çünkü kullanılan söylem ve kavramlar hem gerçeğin görülebilmesi ve yansıtılabilmesi hem de eleştirilerin nitelik kazanması açısından çok önemli; bu nedenle genel olarak kullanılıyor diye bazı kavramlara itibar etmek yerine, daha rafine daha nitelikli bir söylemin aranması önem taşıyor. Örneğin bugün sermayenin küreselleşmesinden veya neo-liberal politikalarından söz etmek genel bir durum; yanlış da değil. Ancak sakıncaları yok mu veya yeterince nitelikli bir tanımlama yapmaya elverişli mi gibi soruları da göz ardı edemeyiz. Öte yandan, bu nitelendirmelerle hem yaşanan sürecin bir boyutunun dile getirilmesi

hem de “ideolojik” ve “gerçekçi” olmayan bir tavrın benimsendiği gibi eleştirilerle karşılaşılması mümkün. Kuşkusuz, ideolojik bir tavrın da liberal söyleme karşı olmanın da bir sakıncası yok; burada takınılan tavır da bu doğrultuda. Ancak, genel olarak eleştirel bakmak ve yaşanan sürecin gerçeğini irdellemek için mutlaka karşı görüşte olmak da gerekmiyor; ileri sürülen kavram ve iddiaların gerçeklikle olan ilişkilerini kendi içinde sorguladığınızda da eleştirilecek çok şey var. Yani, egemen ideolojinin kendisiyle özdeşleştirdiği piyasanın “nesnel ve özgürlükçü” olma özelliklerini de, liberal ekonomi anlayışının iddia ettiği ilke ve değerleri de yaşananlarla ilişkilendirerek sorguladığınızda söylenecek çok şey var ve böyle bir yaklaşımın bugünkü sistemin meşruiyetinin sorgulanması açısından çok daha işlevsel olduğu da kuşkusuz. Kuşkusuz böyle bir sorgulama çok yönlü ve derinlemesine bir tartışmayı gerektirir; burada yalnız birkaç anımsatmayla yetineceğim.

Öte yandan sermayenin küreselleşmesi gibi bir söylemi benimsediğinizde bile, bu kavramsallaştırma kapitalizmin küresel/sosyal bir sistem almasını sağlayan hegemonyayı, bunun ne anlama geldiğini açıklamaktan uzak kalmaktadır. Çünkü, bugün yalnızca sermayenin, piyasanın veya neo-liberal politikaların değil, aslında “kapitalist mantığın” küreselleşmesi gibi bir gerçeklik yaşanmaktadır ve bu mantığın insan ve özgürlük adına son derece indirgeyici ve sınırlayıcı bir yaklaşımı simgelediği ortadadır. Ancak, sistemin işleyişini hem meşrulaştıran hem de güçlendiren büyük ölçüde bu mantığın hegemonyasıdır; bunun zor kullanılarak kurulmadığı da bilinmektedir. O halde sermayenin küreselleşmesi gibi bir yaklaşım içinde de, yalnızca sistemin özelliklerini ve sonuçlarını irdellemek bize küreselleşmenin realitesini göstermekten uzak kalmaktadır. Özetle küreselleşmeye eleştirel bakarken vurgulanması gereken yalnızca küreselleşme süreci, neo-liberal politikalar ve sonuçları olamaz; bu politikaları uygulanabilir kılan mantığın, onu meşrulaştıran söylem ve iddiaların sorgulanmasına da ihtiyaç büyüktür.

2-Küreselleşmenin karmaşık karakteri ve farklı yorumlar

Kendi adıma, küreselleşmeyi çok boyutlu ve esnek bir olgu, nereden bakılırsa oradan tarif edilmeye olanak veren bir süreç olarak değerlendiriyorum. Bu nedenle küreselleşme konusunda ileri sürülen yorumların her birinin belirli ölçüde geçerlilik taşıdığı bir gerçek. Bugün, çok hızlı teknolojik gelişmeler yaşandığı, uluslararası iletişimin ve karşılıklı etkileşimin düne göre epeyce yoğun olduğu, ulusal ve ulusüstü düzeyde birçok yeni aktörün devreye girdiği, üretim ve tüketim açısından küresel çapta bir pazarın oluştuğu, siyasal ve kültürel açıdan çok yönlü ve çok düzeyli ilişkilerin ortaya çıktığı, birden fazla kimliğin benimsendiği ve birçok alanda uluslararasılaşmanın önem kazandığı dünyamızda tek boyutlu bir küreselleşmeden söz etmek pek mümkün değil.

Bu nedenle, hem yaşadığımız küreselleşme sürecinin arkasında değişik etkenlerin devrede olduğu (çok etkenli bir değişim), hem bunların etkileşimiyle birçok alanda karşımıza çıkan bir küreselleşme sürecinin yaşandığı (çok boyutlu bir süreç), hem bu sürecin ülkelere ve bölgelere göre farklılaşan sonuçlar ürettiği (mutlak değil değişken sonuçlar), hem de aynı süreç içinde birbirine karşıt etkilerin ve sonuçların da yaşanabildiğini (karmaşık karakter) kabul etmek doğru olur.

Örneği küreselleşmenin bir yanıla bütünleşme anlamına geldiği ve bazı yönlerden dünyayı birbirine yakınlıştırdığı yadsınamaz; ancak bir o kadar da parçaladığı ve kutuplaştırdığı bir gerçek. Sonuç olarak, küreselleşmeyi tanımlamanın kolay olmadığı ortada ve farklı yorumların çoğunun anlamı var; ancak eleştirel bir duruşun netleşmesi için de bu karmaşıklığın belirli ölçüde de olsa giderilmesi gerekli.

-Küreselleşme ve farklı yorumlar

Küreselleşmeye getirilen yorumların epeyce farklılık taşıdığını biliyoruz. Bunları sınıflandırmak istediğimizde ise, küreselleşmenin kaynağını veya çıkışı noktasını esas alan yaklaşımlar gibi bir kategori oluşturulabilir. Buna göre, küreselleşmeyi; a)teknolojik/ekonomik gelişmelere bağlayanlar; b)kapitalizmin yeni bir evresi olarak görenler; c) liberal-çoğulcu anlayışla modernite krizi ve farklılaşan kültürün bir sonucu olarak değerlendirenler; d) uluslararası ilişkiler sistemindeki değişikliklerle ilişkilendirenler gibi dört temel gruptan söz etmek mümkün. Bu dört grup içinde de, birbirinden farklı yorum ve açıklamalar bulunmakta. Örneğin her grupta yaşadığımız süreci eski veya yeni bir olgu olarak görenler olduğu gibi, çok belirleyici bir etken veya ideoloji olarak ele alan “güçlü” küreselleşmeciler ile birçok etken arasında bir dinamik olarak değerlendiren daha yumuşak veya ılımlı küreselleşmeciler de bulunmaktadır.

Küreselleşmeyi teknolojik gerçekliklere bağlayanlar için küreselleşme genellikle günümüze özgü bir olgu iken, ekonominin veya piyasanın küreselleşmesinden söz edenler için küreselleşme geçmişten bugüne uzanan bir sürecin devamıdır. Teknolojik gerçekçilere göre, endüstrileşmenin veya teknolojinin kendine göre bir mantık ürettiği ve bu mantığın kurumlardan değerler sistemine kadar birçok toplumsal olguyu etkilediği tezi (Kerr, vd. 1973, 54) ileri sürüldüğü gibi, günümüz dünyasının ulaştığı teknolojik düzeyin hem küresel etkileşimi mümkün ve gerekli kıldığı hem de yeryüzündeki toplumlar arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi geliştirerek onları birbirine yakınlıştırdığı görüşü de savunulmaktadır. Teknolojik gerçekçiliği ekonomik gerçekçilikle birleştirenler de, bugünkü teknolojinin (post-fordist üretim sürecinin) hem emek ve sermaye arasındaki güç dengesini değiştirdiğini, hem de piyasanın artık ulusal sınırları aşmak zorunda olduğunu ve küresel bir piyasanın kaçınılmazlığını ileri sürdükleri gibi, küresel şirketleri de küresel piyasanın arkasındaki temel güç olarak görmektedirler (Ohmae, 1990, 119). Bu yaklaşım içinde, küreselleşme de oldukça

yeni, kendiliğinden ve kaçınılmaz bir olgu olarak sunulmaktadır. Buna karşın Marksist yaklaşım, küreselleşmenin kökenini kapitalizmin doğuşuna bağlayarak eski bir olgu olarak değerlendirmekte ve gelişim sürecini de kapitalist mantık ve sisteme içkin krizlerle açıklamaktadır (Mandel, 1993; Sweezy, 1997; Wallerstein, 1998). Bu açıdan geçmişte olduğu gibi bugün de kapitalist sermaye birikimi, üretim fazlalığı gibi önemli sorununu ancak sermayenin ulusal sınırların dışına doğru genişlemesi ile aşabilmektedir.

Ekonomik küreselleşmeyi şöyle veya böyle bir gerçeklik olarak kabul eden bu görüşlerin yanı sıra, bugünkü sürecin küreselleşme olarak adlandırılması veya bugünkü ekonomiye küresel ekonomi anlamı verilmesini doğru bulmayanlar da vardır. Örneğin, Hirst ve Thompson, ekonomik anlamdaki küreselleşme kavramı üzerinde dururlarken, hem bugünkü sürecin geçmişin bir devamı olduğunu söylemekte hem bugün de birçok verinin uluslararası ekonominin devam ettiğini göstermekten başka bir anlamı olmadığını ve küresel bir ekonomiden (global economy) söz edilemeyeceğini belirtmektedirler (1996; 16).

Küreselleşmeyi, hem tümüyle yeni bir olgu olarak görmeyen, hem de yalnızca teknoloji ve ekonomideki değişikliklere bağlamayan, fakat modern dünyanın yetersizlikleri, artan farklılık ve duyarlılıklar gibi kültürel değişkenleri dikkate alan ve bu nedenle günümüzdeki sürecin kendine özgü özellikleri üzerinde duran yazarlar da bulunmaktadır. Bunlar, küreselleşmeyi tarihsel bir süreç olarak ele almakla birlikte, bu süreci kapitalizmin veya piyasanın bir evresi olarak açıklayan yorumları kültürel gelişmeleri ve farklılıkları göz ardı ettikleri için eleştirmekte ve bugünkü küreselleşme sürecinin, insan haklarının küresel bir nitelik alması, etnik, dinsel ve cinsel farklılıkların öne çıkması, uluslararası kuruluşların önem kazanması ve yeryüzüne, insanlığa ait bir duyarlılığın gelişmesi gibi kültürel bir dönüşümle açıklanabileceğini ileri sürmektedirler (Robertson, 1992, 67). Öte yandan bu yaklaşıma göre, küreselleşme yerelin önemini yitirmesi anlamını da taşımamakta, tam aksine küreselleşme ile yerelleşme, merkezileşme ile merkezden uzaklaşma, benzeşme ve ayrışma gibi karşıt etkiler aynı süreç içinde ve aynı zamanda birlikte varolabilmektedir (Robertson, 1992, 96 vd.). Küreselleşmeyi uluslararası ilişkilerdeki değişimle açıklayan yazarlar da, bir yandan egemenliğin ulus devlet ve ulusüstü aktörler arasında bölünmüş olmasını (çok merkezli bir dünya), öte yandan küresel düzeyde riskler ve duyarlılıklar yaratılmasını küreselleşme sürecini tanımlayan temel özellikler olarak görmektedirler (Held, 1991; Giddens, 2000). Gilpin de, ekonomik küreselleşmeyi büyük ölçüde uluslararası ilişkilerdeki değişimlere bağlamakta ve küresel kapitalizmin ancak istikrarlı bir politik sisteme dayanarak varolacağını söylemektedir (2000; 13).

Öte yandan küreselleşmeyi tek bir boyuta indirgemek yerine çok boyutlu bir olgu olarak gören yaklaşımlar da var. Örneğin Shaw, gerek kültürel değişimler üzerinde duran post-modern, gerek ekonomik yapıyı öne çıkaran neo-marksist

yorumların yaşadığımız sürecin bazı boyutlarını öne çıkarırken bazılarını ihmal ettiklerini ileri sürmekte ve bu süreci anlamak için daha bütünlükçü bir bakış açısına ihtiyaç duyulduğunu söylemektedir; bu nedenle de bugünkü küreselleşme sürecini bir “küresel devrim” olarak yorumlamayı tercih etmekte ve küreselleşme tanımını da “yeryüzündeki tüm insan toplumuna ilişkin ortak bir bilincin gelişmesi” biçiminde yapmaktadır (Shaw, 2000: 11).

Bu genel yaklaşımlar içinde birbirinden oldukça farklı yorumlar bulunduğunu da görüyoruz. Örneğin, küreselleşmeyi temelde bir ideoloji olarak görenlerle, çok değişkenli bir süreç/dinamik olarak değerlendirenler, olumlu veya olumsuz etkilerini genelleştirenlerle bu etkilerin farklılaşabileceğini söyleyenler, bu olguyu 21.yüzyılı tanımlamak için anahtar olarak değerlendirenlerle emperyalizmin yeni yüzünden başka bir şey olmadığını söyleyenler gibi birçok ayrışma olduğu bilinmekte. Ekonomi/piyasa ağırlıklı değerlendirme yapanlar, genellikle küreselleşmeyi güçlü ve kaçınılmaz bir olgu olarak gördükleri gibi, sağdan veya soldan gelmelerine göre yorumları değişse de, bu sürece daha ideolojik bir değer atfetmektedirler. Örneğin Fukayama, Doğu Bloğunun yıkılışından sonra tarih bitti teziyle piyasa ekonomisinin tek sistem olarak zaferini ve yeryüzündeki egemenliğini ilan ederken, yaşadığımız küreselleşme sürecine neo-liberal bir ideolojinin damgasını vurmaktadır (Fukayama, 1992). Marksist yaklaşımlar da, bu süreci kapitalizmin mantığına ve gelişimine bağlarken, egemen ideoloji olarak neo-liberal politikaları göstermekte, egemen güç olarak da Amerika Birleşik Devletleri’ni işaret etmektedirler (Petras 2003; Shutt, 2003; Wallerstein, 1992). Buna karşın küreselleşmeyi çok boyutlu bir süreç olarak görenler, hem bu süreçte teknolojik/ekonomik gelişmeler dışında rol oynayan birçok değişkenin bulunduğu görüşünü savunmakta, hem de etki ve sonuçların her yerde aynı olmayacağını, değişen yapısal/kurumsal/kültürel etkenlere göre her toplumda farklı sonuçlara yol açacağını söylemekte (Yeates, 2002; 70; Clark, 2001, 25).

Özetle, küreselleşme gerçekten çok değişkenli bir süreç olarak düşünülebilir ve farklı ülkelerde farklı sonuçları olabileceği de kabul edilebilir. Ancak, hem küreselleşmenin farklı boyutları arasında bağımsızlıktan değil karşılıklı etkileşimden söz etmek mümkün hem de bugünkü farklı etki ve tepkilerin nedenlerini küreselleşmenin tarihsel süreci içinde bulmak hiç zor değil. Örneğin ister eleştirel ister yapısalcı bir yaklaşımla bakalım, küreselleşme sürecinin neden kimileri için sürekli zenginleşme gibi fırsatlar yaratırken kimileri için de sürekli yoksullaşmaya yol açtığını, ya da neden hukukun küreselleşmesi topallarken piyasanın hızla küreselleştiğini anlamak da, bu farklılıkları küresel/sosyal/ekonomik gelişmelerle ilişkilendirmek de zor olmasa gerek. Dolayısıyla, küreselleşmenin çeşitli boyutları olsa da genelde tüm boyutları birbirine bağlayan daha temel dinamiklerden ve küreselleşmenin karakteristik bazı özelliklerinden söz etmek hem mümkün hem de anlamlı görünmektedir.

-Batılılaşma küreselleşiyor dersek, hangi Batı?

Çok kısaca ve genelleştirerek de da olsa, yaşadığımız küreselleşme evresini Batı'nın dünyayı keşfi ve ele geçirmesiyle başlayan, zamanla dünyanın öteki bölgelerinin de içine çekilmesiyle güçlenen siyasal, toplumsal, ekonomik anlamda bir “batılılaşma” veya “modernleşme” sürecinin bir devamı ve parçası olarak nitelendirmek yanlış olmasa gerek. Bugün de “Batı” kendi deneyimini (kuşkusuz sahip olduğu üstünlüğün bir sonucu olarak ve bunu da korumak isteyerek) daha geniş boyutlara taşıma istemektedir; hattâ ABD'nin Ortadoğu'ya demokrasi götürme gibi iddialarına ve AB'nin kendi değerlerini Avrupalılaştırma arayışlarına bakarsak, dünyanın geri kalanını batılılaştırma isteğinin bugün geçmişe göre daha “resmi ve meşru bir politika” durumuna geldiğini de söyleyebiliriz. Dolayısıyla, geniş bir anlatımla bugün içinde bulunduğumuz süreci *batılılaşmanın küreselleşmesi* (Latouche, 1993; 30 vd) veya *modernleşmenin küreselleşmesi* (Giddens, 2000) olarak ele alan yaklaşımlar oldukça anlamlı görünmekte. Ancak bu sürecin bugün de geçmişte olduğu gibi eşitsiz ilişkiler içinde yaşandığı ve Batı dışındaki dünya için epeyce soruna mal olduğu da bir gerçek. Geçmişte sömürgeler ve savaşlar yoluyla uygarlaştırma iddialarının yerini bugün küreselleşen ticaret yoluyla yakınlaşma gibi iddialar alsa da, bugün de, hem askeri ve siyasal üstünlüğün belirleyici karakteri ön plandadır hem de uluslararası ilişkilerde güç dengesinden, karşılıklı bağımlılık ve sorumluluğun varlığından söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla farklı bölge ve ülkelerde farklı etkilerinin nedenlerini bu eşitsiz ilişkilerde aramak ve Bauman'ın “küresel zenginlik yerel fakirlik” gibi (1998; 70-72) farklılıkları yaratan eşitsizliğe ve bu eşitsizliğin giderek büyümesine dikkat çeken yaklaşımları dikkate almak daha anlamlı görünmekte.

Evet batılılaşma veya modernleşme sürüyor ve küreselleşiyor. Ancak bugünkü batılılaşma sürecinde Batı'nın hangi karakteri daha ön plândadır diye sormak da yanlış olmasa gerek. Biliyoruz ki, Batı'yı kuran ve bugüne getiren çok sayıda gelişme var, modernleşme deyince de birçok boyut düşünülebilir. Bunların bazıları olumlu bazıların olumsuz olduğu gibi, hepsini Batı'ya atfetmemek de gerek. Ayrıca diyalektik bir gelişme izleyen Batı, kendine eleştirel bakan, kendini yıkan ve yeniden yapan düşünce ve eylemlerin dünyasını da temsil ettiğinden, aynı dünyada birçok farklı yüz ve bakış öne çıkmakta. Bu nedenle, batılılaşmanın her evresinde birden fazla “Batı” yı tanımlamak gerekmekte. Örneğin geçmişini anımsarsak, Batı'nın insanın özgürlüğünü amaç edinen düşünceleri benimsediğini, insanı özne kılan demokratik uygulamaları öne çıkardığını, güce karşı hukuku, sömürüye karşı eşitliği ve adaleti var kılmaya çalıştığını da söyleyebiliriz; sömürgeci Batı'yı düşünerek vahşeti ve zulmünden de söz edebiliriz. Öte yandan, Batı'nın gelişimini sosyo-ekonomik yapıdaki değişimler gibi iç dinamiklere bağlasak da, bu dinamiklerin öncelikle kendi dışındaki dünyadan aktarılan zenginlikle oluştuğu ve bu dünyanın yok olması veya geri kalması pahasına geliştiğini de unutmak mümkün değil. Bu nedenle, Batı'yı ulaştırılması hedeflenen bir model olarak görmek de mümkün, eleştirmek ve dünyanın bugünkü halinden sorumlu tutmak da zor değil.

Bugün geçmişi bir yana bırakmak kolay ve doğru olmasa da değil, bir soyutlama yaparak şu soruyu sorabiliriz; acaba az gelişmiş diyarlar en azından bugün Batılılaşmayı nasıl yaşıyorlar? Biraz daha açarsak, bugün dünyanın geri kalan bölümü Batı'nın kendi için öngördüğü insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokrasinin vazgeçilmezliği gibi ilkeler ve değerler öncülüğünde mi Batılılaşmakta ve bu değerlerin mi küreselleştigiğine tanık olmakta; yoksa çıkarın ve kazancın peşindeki zengin Batı'nın dünyayı hergün daha fazla ele geçirdiğini mi izlemekte? Bu sorunun yanıtı konusunda herhalde pek azımızın tereddüdü söz konusudur. Öte yandan ekonomik gelişme kadar demokrasi ve insan hakları konusunda da geri kalan dünyanın geri kalmışlıklarında yalnızca kendi yapısal yetersizliklerinden mi söz etmeliyiz; yoksa bu geri kalışta yüzyıllardır belirlenmiş koşulların ve verili düzenin etkilerini mi düşünmeliyiz? Batı çıkışlı argümanların çoğunun, birçok ülkedeki az gelişmişliği o ülkedeki yapısal yetersizliklere, yönetim sorunlarına, hatta İslam gibi dini temellere dayandırdığı bilinmekte. Ancak, bizim gibi 100 yılı aşkın bir modernleşme deneyiminin ortaya çıkardıklarını düşünürsek, kendi yapısal yetersizliklerimizi yadsıyamasak da birçok alanda karşımıza çıkan bağımlılık ilişkisinin aşılmasındaki zorlukları da bir yana koyamayız.. Bunun dışında, yaşadığımız modern dünyaya eklenme veya küreselleşme sürecinde bize bir paket halinde sunulan serbest piyasa, insan hakları ve demokrasi gibi ilkelerin, hem birbirleriyle ne derece tutarlı oldukları hem de az gelişmiş dünya için ne anlama geldikleri gibi bir sorunu da çok yersiz değil. Batı, çok zaman piyasa ile demokrasiyi neredeyse özdeş tutmakta ve birbirinden ayırmaz görünmektedir; ancak gelişmekte olan ülkelerde piyasanın demokrasiyi desteklediği söylenemez..

Kuşkusuz bugün geçmişin sömürgeci Batı'sı yoktur; hatta günümüzde uluslararası düzeyde hukuk oluşturma, uluslararası kararlarda meşruiyet arama gibi olumlu gelişmeler de söz konusu olmaktadır. Ancak reel politika ve uygulamaya bakıldığında, yeryüzündeki büyük güç dengesizliğinin varlığını, hukukun değil güç ve çıkar ilişkilerinin geçerli olduğunu, insan ve toplum ihtiyaçlarının değil ekonomik dayatmaların önde geldiğini ve her düzeyde eşitsiz ilişkilerin belirleyici rol oynadığını yadsımak kolay görünmüyor. Özetle, Batı'nın teknolojik, ekonomik, siyasal, askeri üstünlüğü ve buna dayalı güç ilişkileri bugün de reel dünyayı kuran temel öğeler. Bu konularda Batı'nın kendi içinde de tek bir yaklaşımın geçerli olduğu söylenemez; aksine içeride de görüş ve yaklaşımlar arasındaki mücadele sürüyor. Ancak dışa bakan yüzü ve reel politikasıyla Batı, bir yandan dünyadaki eşitsizlik ve adaletsizlerde kendi payını görmezlikten gelmeyi yeğlemekte ve geçmişin uygarlık götüren “Beyaz Adam” rolünü bugün “kalkınma ve demokrasi götüren” rolüne dönüştürerek sürdürmekte, öte yandan şimdi piyasa ekonomisi ve özgürlükçül söylem çerçevesinde daha kolay meşruiyet kazanmanın yolunu bulmaktadır. Kuşkusuz, ABD ve Avrupa gibi güçler arasında da farklar söz konusu, ancak siyasal anlamdaki bazı ayrılıklara karşın ekonomik politikalar konusunda oldukça benzeştikleri ortada. Kısaca söylemek gerekirse, günümüz dünyasında da eşitsiz ve

katmanlı *ekonomik ilişkiler* ile bu ilişkilerin arkasındaki *mantık ve yaklaşımlar* başat roldedir. Sonuç olarak, gerek kendi içinde gerek kendi dışında bugün Batı'nın ürettiği insanlık değerleri ile kapitalist büyüme, insan hakları ile mülkiyet hakları, eşitlik anlayışı ile adaletsiz büyüme ve bölüşüm karşı karşıya gelmekte, ancak geçmişten bugüne üstünlüklerini borçlu oldukları çıkarıcı yaklaşımlar bugün de insanı öne alanca bir küreselleşmenin gerçekleşmesini engellemektedir. Sonuç olarak, yaşadığımız küreselleşme sürecinin batının küreselleşmesi gibi düşünmek çok mümkün, ancak küreselleşen Batı'nın hangi Batı olduğu veya bu paket içinde nelerin gözden uzak tutulduğunu da sorgulamak gerekiyor.

3-Yaşadığımız küreselleşme ve öne çıkan özellikler

Görülüyor ki, küreselleşmeyi de batılılaşmayı da açıklamak durumundayız; çünkü küreselleşme veya globalleşme diye genel söyleme uyarken bazı gerçekleri gözden kaçırma tehlikesi var. Evet bu kavramın 15-20 yıldır çok sık kullanıldığını ve oldukça yüksek düzeyde kabul gördüğünü biliyoruz. Ancak yukarıda da belirttiğim gibi, bu kavramın gerçekte ne anlama geldiğini ve doğru bir anlatım olup olmadığı pek fazla kurgulanmamakta. Oysa, yaşadığımız süreci küreselleşme diye adlandırmak, acaba yeryüzündeki toplumların çok boyutlu bütünleşmesi anlamında kullanılacak bir kavramın fakirleştirmek mi oluyor veya arkasındaki farklı gerçeklerin görülmemesi veya perdelenmesi anlamına mı geliyor gibi soruları bir yana bırakamayız.

Bu nedenle küreselleşmeye eleştirel bakanlar için bu süreci irdelemek önemli olduğu gibi, kavramla ilgili kuşku ve kaygılarını ifade edecek bir adlandırma arayışı da önemli. Küreselleşme gibi aslında zengin içerikli bir kavramdan vazgeçmek isteyemeyeceğimize göre, bugünkü sürecin eksikliğini, yetersizliğini veya sorunlu oluşunu anlatmak üzere farklı anlatımlara ihtiyaç olduğu ortada. Kendi adıma bu ihtiyacı önemsediyimi ve bugünkü küreselleşmeyi tanımlamak üzere “reel küreselleşme” gibi anlatımı yeğlediğimi söylemeliyim. *Reel küreselleşme* ile¹, daha çok piyasa boyutuyla öne çıkan daha dar anlamda bir

---

¹ Küreselleşme kavramı gibi, aslında piyasa ve liberalizm gibi kavramların da bugün daha çok kendi gerçeklikleri dışında kullanıldıklarını düşünüyorum. Bu düşüncemi ve örneğin, liberalizm, piyasa, özgürlük ve serbestlik gibi kavramların bugün küreselleşen kapitalizmin kendi meşruiyetini sağlamak üzere birer propaganda aracına dönüştürüldüğü ve içlerinin boşaltıldığını daha önceki bir yazımda da tartışmıştım. Kısacası, bugünkü yanıltıcı küreselleşme söylemine alternatif arayanların da, bir bütün olarak liberalizmi ve piyasayı mahkûm etmekten kaçınmak isteyenlerin de yeni tanımlamalara ihtiyacı olduğunu düşünüyorum ve eğer öyleyse, hem bu kavramları küresel kapitalizmin tekelinden çıkarmak ve meşruiyet aracına dönüşmelerini önlemek hem de bu kavramların taşıdığı zenginlikle realiteyi birbirinden ayırmak önemli olmakta. Bunun için de, bugünkü uygulama içinde içleri boşalmış bu kavramları “reel” gibi tanımlama içinde (veya aradaki farkı vurgulayacak başka bir deyişle) kullanmaya özen göstermek anlamlı olmaktadır. Ayrıntı için bkz, “Faklılaşan dünya: Sorular, sorunlar ve arayışlar” Birikim, 184/185, 2004.

küreselleşmeyi anlatmak istediğim gibi, aslında küreselleşen piyasanın da gerçek bir piyasa olmaktan uzak oluşunu, yani söylem ile gerçek arasında daha geniş bir ayırımı vurgulamayı amaçlıyorum. Bu sözcüğün, daha önceki kullanım alanları dikkate alınırsa oldukça işlevsel bir anlatım olduğu ve sıkça kullanılan reel politika gibi bir kavramla oldukça uyduğu da düşünülebilir.

Neden piyasa boyutu üzerinde durulması gerektiği de sorulabilir. Küreselleşmenin teknolojiden kültürel değerlere, uluslararası ilişkilerden küresel hareketlere kadar birçok boyutu olduğu ortada, ancak bunlar arasında gerçekleşme düzeyi ve yol açtığı sonuçlar açısından en gelişmiş boyutun *piyasa küreselleşmesi* olduğunu söylemek yanlış olmaz. Küreselleşmenin çok yönlülüğü üzerinde durulanlar da, çoklukla piyasa küreselleşmesinin gerçekliğini yadsımaksızın, hem bunun yanı sıra öteki boyutlara dikkat çekmeye hem de ekonomik bir determinizmden uzak kalmaya çalışmaktadırlar. Örneğin bugün iletişimin küresel bir boyut kazanması sıklıkla söz edilen bir konudur; oysa iletişim araçlarının henüz ulaşamadığı ancak birçok piyasa malının girdiği bölgeler epeyce olduğu gibi, iletişimi küresel kılan da öncelikli olarak bu malların üretim ve tüketiminin küreselleşmesi olmaktadır.

Öte yandan en gelişmiş görünen piyasa küreselleşmesi bile henüz tüm dünyayı kucaklamış değilken, bundan da önemli olan, küresel bir piyasanın oluşması ve işlenmesi için gereken küresel kurumların ve politikaların henüz gerçekleşmekten çok uzak kalmalarıdır. Küreselleşen piyasa kurumsallaşmış bir sistem içinde değil genellikle kuralsız ve denetimsiz biçimde işlediği gibi, çok zaman da piyasa olgusunu yok edecek çıktılar üretmektedir. Bu denetimsizlik içinde, bir yandan kimileri için serbestlik kimileri için zorunluluk üretmekte, öte yandan büyüme kadar gelir dağılımı, ekonomik yarar kadar sosyal yarar, kâr kadar istihdam gibi kaygıları dikkate almadığından küresel ve toplumsal sistemden, insan ihtiyaçlarından kopan bir işleyiş kazanmaktadır. Dolayısıyla ekonominin küreselleşmesinden çok, malların, sermayenin, ticari ilişkilerin ve bir ölçüde piyasanın küreselleştiğinden söz etmek mümkünse de, küreselleşen piyasanın serbest piyasa olarak nitelendirilmesi hiç kolay görünmemektedir. Dolayısıyla “piyasa küreselleşmesi” tanımlamasına da ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

-Piyasalaşan dünyada reel küreselleşme

Piyasa küreselleşmesinin öne çıktığını söylerken, konuya üç farklı noktadan bakabiliriz; piyasanın kazandığı genişleme, derinlik ve egemenlik. Piyasanın, 1970 sonrası iki açıdan önemli ölçüde bir genişleme içinde girdiği bir gerçek. İlk olarak, 1970 sonlarında ABD ve Batı Avrupa'nın karşılaştığı ekonomik duraklama ve enflasyonist baskıların, uluslararası ticarete ilişkin temel ilkelerin belirlendiği 1944 tarihli Bretton Woods Anlaşması'nı değişime zorladığını görüyoruz. Değişim iki yönlü; ilk olarak, uluslararası ticarete sınırlar büyük ölçüde ortadan kalkmakta ve korumacı politikalarından vazgeçilip küresel bir piyasaya doğru yol alınmaktadır;

ikincisi ise, böyle bir sistem içinde ulusal devletlerin egemenlik alanına bırakılan ekonomik kararların büyük ölçüde ulusüstü düzeye kayması gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu kararların arkasında gerekçe olarak da, bir yandan ülkeler arasındaki ticaret artışıyla büyümenin sürdürülmesini sağlamak, öte yandan teknolojinin katkısı ve karşılıklı üstünlükler ilkesine dayalı olarak mal üretiminde küresel olanaklardan daha fazla yararlanılması olarak dile getirilmektedir. Gerçekten de büyüme duraklaması yaşayan gelişmiş ülkelerin, hem mal ticaretini küresel düzeye yaymak, hem birikmiş sermaye için yeni yatırım olanakları yaratma ihtiyacıyla karşı karşıya oldukları bir gerçek. Bu ihtiyacı da, bir yandan direkt yatırımların artışıyla karşılamaktalar (örneğin özelleştirmeler bu konuda yeni bir yatırım alanı doğurmaktadır), öte yandan gelişmekte olan ülkelerin artan borçlarına bağlı olarak büyüyen mali piyasa büyük ve kârlı bir yatırım alanı yaratmaktadır. Böylece 1980 sonrasında mal, hizmet ve sermaye dolaşımı açısından “ulusal sınırların” olmadığı bir dünya yaratılmış olmaktadır. 1989 sonrasında Doğu Bloğunun çözülmesi ise, yalnız tek merkezli/tek sistemli bir dünya yaratılması açısından değil, fakat aynı zamanda serbest piyasa ekonomisine büyük bir genişleme sağlayan bir başka gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci olarak, bu süreçte genellikle tek boyutta da olsa piyasanın kazandığı derinlikten de söz edebiliriz. Örneğin 1985-1994 arasında dünya ticaret hacmi, dünya üretimindeki artışın iki katı büyüdüğü gibi (Rodrik, 2000; 19), toplam yurtdışı direkt yatırımların 1985 ve 1990 arasında dünya üretiminin dört katı, dünya ticaretinin üç katı hızla büyüdüğü ve yıllık yüzde 30 dolayında bir büyüme gösterdiği görülmektedir (Gilpin, 2000, 169). Bunun önemli bir bölümünün de, çok uluslu şirketlerin kendi içlerinde gerçekleştirdikleri yatırımlar olduğu anlaşılmaktadır. Daha da hızlı büyüme ise, ticaretten çok sermaye hareketliliğinde ortaya çıkmıştır; örneğin, 1998’de küresel mal ticaret hacmi yıllık 5.4 trilyon Amerikan Doları iken, ortalama günlük sermaye hareketinin mal ticaretinin yaklaşık 70 katı olarak 1.5 trilyon Amerikan doları olduğu görülmektedir (Moore, 2003; 32). Yine bu dönemde çokuluslu şirketler büyüyüp dünya mal ticaretinin yüzde 70’ini kontrol eder duruma geldikleri gibi, reel sektörde kullanılan her bir dolara karşılık, dünya finans piyasalarında 25-30 dolarlık bir işlem hacmi gerçekleşmektedir (Yeldan, 2003; 430). Dolayısıyla piyasa derinleşmesinin dikkati çeken birkaç özelliği sayılabilir; örneğin, sermaye küreselleşmesi üretimden önde geliyor, üretim küreselleşirken büyük bir tekelleşme de yaşanmakta, üretim zincirleri yaratılsa ve bu anlamda şirket düzeyinde yatay bir bütünleşme sağlansa da dünyadaki işbölümü büyük ölçüde aynı kalmakta ve bu zincirlerde üretilen katma değer önemli bir bölümünün Batı’ya aktarımının önüne geçilememektedir.

Bunun dışında, üretim ve sermaye küreselleşirken ulusal bağlardan ve sınırlardan kurtulmak istediğinden kendi kurallarını yaratmaya da özen göstermektedir; bu da derinleşmenin başka bir boyutu olmaktadır. Örneğin bu

dönemde, bir yandan Uluslararası Para Fonu (IMF) ile gelişmekte olan ülkeler üzerinde istikrar politikaları adı altında devletin ekonomideki rolünü azaltmaya yönelik ve kamu harcamalarının daralması, kamu sektörünün özelleştirilmesi gibi liberal politikalar doğrultusunda politikalar uygulanmaktadır. Bu politikaların, ulusal hükümetlerin ekonomi ve sosyal politika alanında hareket kapasitesini büyük ölçüde daralttığı ve hükümetleri, borç döndürme gayreti içinde ulusal olmaktan çok uluslararası bir ajan konumuna getirdiğini iyi biliyoruz. Öte yandan, 1994’de Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) kurulması ile, artık çok daha net bir biçimde uluslararası ticaretin kurallarının ulusüstü düzeyde belirlenmeye başladığı bir döneme girilmektedir. Bunun ötesinde, Çok Taraflı Yatırımlar Anlaşması (MAI) ile çokuluslu şirketler için her ülkede geçerli tek bir hukuk sistemi yaratılması gibi bir girişimde bulunulduğunu da biliyoruz. Şimdilik bundan vazgeçilmiş görünse de, ticaretin liberalleşmesi ve çokuluslu şirketleri için yeterli güvencenin sağlanması yolundaki istemler devam ettikçe bu yoldaki girişimlerin arkasının geleceği düşünülebilir. Sonuç olarak, geçmişte tek bir ticaret rejimine tabi olmak isteyen ticaret ve sanayi burjuvazisinin uluslaşmayı ve ulus devletleri desteklemesi gibi, şimdi de uluslararası sermaye ulusüstü düzeyde bir ticaret hukuku yaratılmasını istemektedir. Bu konuda, gerek küresel, gerek bölgesel düzeylerde oldukça başarılı olduğu ve birçok ileri adım atıldığı da ortada.

Oysa ekonomi alanından önce, örneğin İkinci Dünya Savaşı sonrasında insan hakları, çalışma koşulları veya çevre gibi bazı konularda uluslararası bir hukuk yaratılmaya girişildiğini, bugün de özellikle insan hakları hukuku alanında küresel bir duyarlılık ve yaptırıma gidilmesine ihtiyaç duyulduğunu biliyoruz. Ancak bu girişimlerin benzer biçimde bir gelişme gösterdikleri söylenemez. Kuşkusuz, Birleşmiş Milletler (BM) veya Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) gibi kuruluşların ilgili konularda uluslararası bir duyarlılığın yaratılması açısından epeyce hizmet verdikleri yadsınamaz. Ancak, hem genel olarak güçlerinin ne kadar sınırlı kaldığı bilinmekte, hem de küreselleşme sonrasında daha da sınırlandıkları ve etkisizleştirildikleri görülmektedir. Örneğin, bu kuruluşların kabul ettiği standartlar, ilk olarak ulusal devletlerin parlamentoları tarafından kabul edilmek durumundadırlar; ikinci olarak bu standartlara uyulmasını denetlemek kolay değildir ve uyulmaması çok da büyük bir yaptırım getirmemektedir. Daha da önemlisi, bu kuruluşlar bile hakların yalnız yasal düzenleme boyutu ile ilgilendiklerinden, insan haklarını çevreleyen sosyo-ekonomik koşullar, yani temel hak ve özgürlükleri güvence altına almak için sosyo-ekonomik hak ve özgürlüklere de aynı ölçüde önem vermenin gerekliliği çok zaman göz ardı edilmektedir. Buna karşın, DTÖ’nün kuralları dışına çıkmanın etkileri doğrudan ve kesindir.

Üçüncü olarak, günümüzde klasik iktisat anlayışı ve neo-liberal politikaların kurduğu egemenlik de piyasa küreselleşmeni güçlendirmektedir.

Neo-liberal politikaların, bir yandan bugün uluslararası politik ekonomiye içkin (embedded liberalism) bir özellik olduğu söylenmekte (Rhodes, 1996) ve uyulması gereken yasa niteliği kazandığı görülmektedir, öte yandan liberal yaklaşımın ideolojiler öldü iddiasıyla kendini ideoloji-üstü bir yere konumlandığı ve meşruiyet temelini güçlendirdiği dikkat çekmektedir. Klasik iktisat öğretisinin bugün kazandığı konuma bakmak bile, bu meşruiyetin boyutlarını görmek açısından yeterlidir. Klasik iktisatın bugün kendi öğretisini nesnelleştirdiği, birçok bilim dalını ve toplumsal sitemi etkileyen emperyal bir nitelik kazandığını, kendi dışındaki yaklaşımları ideoloji olarak yaftalayıp bilim dışı bıraktığını söyleyenlere hak vermemek mümkün değil (Heilbrunner, 1966; Yılmaz, 2002/2003). Oysa, hem klasik iktisat öğretisini bir ideoloji olarak nitelendirmek (İnsel, 1993) hem de dayandığı varsayımlara kuşku ve eleştiri ile yaklaşmak daha anlamlı olacaktır. Sonuç olarak, bugün liberalizmin soyut özgürlük anlayışı ve biçimsel demokrasi yaklaşımını da, ekonominin toplumsal/küresel sistemlerden bağımsızlığı ve piyasanın serbestliği ile nesnellliğini sorgulamak için çok daha fazla neden var; bu nedenle küreselleşmeye bir süreç ve olgu olduğu kadar bir ideoloji olarak bakmak ve değerlendirmek de önem taşımakta..

-Piyasa “etiketi” ve arkasındakiler

Sonuç olarak, tek boyutlu bir küreselleşmeden söz edemesek de, etkin ve güçlü bir küreselleşmeyi piyasanın küreselleşmesi gibi bir boyutta yaşadığımızı yadsımak kolay görünmüyor. Bu nedenle, küreselleşme deyince piyasanın ve ticaretin küreselleşmesinden ve getirdiği sonuçlardan söz edilmesi günümüzdeki gerçekleri analiz etmek açısından doğru bir başlangıç. Aslında, Avrupa bütünleşmesi açısından da görülen durum aynı. Başlangıçtaki gelişme ve genişleme süreci içinde ekonomik bütünleşme hedefi öne çıkmakta, en çok bu alanda başarılı olunmakta ve fonksiyonelist yaklaşımla bu alandaki bütünleşmenin zamanla öteki alanlara yayılması beklenmektedir. Ancak, küreselleşen piyasa ile Avrupa’daki ekonomik bütünleşme arasında bazı benzerlikler olduğu gibi önemli ayrımlıklar bulunduğunu da gözden kaçırmamak gerekmekte ve bu ayrımlıkların Avrupa bütünleşmesini küreselleşmeden daha cazip kılan özellikler olduğu da bilinmektedir; bu ayrımlıklar da başka bir yazının konusu.

Günümüzdeki ekonominin işleyişine baktığımızda, bunu piyasa ekonomisi olarak değerlendirmek bir hayli kandırmaca içerdiği gibi, arkasındaki ideolojiyi de liberalizme bağlamak zor. Yukarıda da değindik, gelişmiş ekonomilerin sahip oldukları teknolojik/ekonomik üstünlük ve az gelişmişlerin bağımlılığı, küresel şirketlerin sahip oldukları güç ve birçok ülkenin sermaye ihtiyacı, sermaye dolaşımının yaşadığı serbestlik ve yarattığı etkiler dikkate alınınca, serbestlik kadar zorunluluğun geçerli olduğu bir piyasadan söz etmek daha doğru. Yani birileri için serbestlik söz konusu olsa da, bu, ötekilerinin bağımlılığı ölçüsünde ve

çerçevesinde gerçekleşen bir serbestlik olmaktadır. Bugün küresel şirketlerin mali gücü birçok az gelişmiş ülkeden fazla; yarattıkları oligopol veya tekelci piyasa nedeniyle ülkeler ve tüketiciler için pazarlık pek söz konusu değil; az gelişmiş ülkelerin bitmek bilmeyen borçları ise mali sermayeye bağımlılık anlamına gelmekte. Dolayısıyla, bugün ekonominin işleyişinin serbest piyasa patenti altında sunulması pek de gerçeğe örtüşmüyor. O halde piyasanın küreselleşmesi gibi bir kavramsallaştırma da gerçeği yansıtmak açısından yetersiz.

Dolayısıyla yaşadığımız gerçekliğe serbest piyasa demek mi doğru; yoksa Braudel’i anımsayarak, kapitalizmin ancak tekelci kârlarla varlık kazanacağını söylemek ve ortaya çıkan işleyişi “karşı piyasa” olarak nitelemek mi gerek? (Braudel, 1996). Rekabet daha çok küçük üreticiler ve az gelişmiş ülkelerin ürettikleri mallar arasında yaşanırken, gerçekte gelişmiş ülkelere doğru akan bir gelir transferi ve belirli merkezlerde toplanan küresel bir sermaye birikimi söz konusu olmaktadır. Üstelik kapitalizmin küresel bir varlık kazanması gelişmekte olan ülkeler için çok zaman reel büyüme ve ekonomik istikrar anlamına gelmediği gibi, üretimden kopan mali sermayenin yarattığı kuralsızlık ve offshore hesaplar ile bu ülkelerde “kumarhane kapitalizmi” yaratılmakta ve ulus devletlerin ekonomik politikası de sonuçta rantiyelerin çıkarlarına hizmet eder hale gelmektedir (Patomaki, 2001, 86). Türkiye’de 1990’lardan buyana yaşananları anımsayacak olursak, bu saptamanın ne kadar gerçek olduğunu kendi deneyimlerimizle de öğrendik diyebiliriz.

Öte yandan liberalizmin siyasal iddiaları açısından da söylenecek çok şey var. Örneğin, kapitalizmin çok zaman iddia edildiği gibi siyasal liberalizmle doğrusal bir ilişki içinde olduğunu söylemek zor. Kumarhane kapitalizminin geliştiği ülkelerde, reel ekonominin gerilemesi gibi aslında siyasal demokrasi de gerilemekte veya biçimsel bir işleyişe dönüşmektedir. Dolayısıyla birey ve özgürlük, insan hakları ve demokrasi gibi iddiaların kapitalizmin küreselleşmesine önemli bir meşruiyet zemini kazandırdığını bilmek ve üzerinde düşünmek gerekiyor.

4-Reel küreselleşmeyi küresel/sosyal sisteme dönüşen kapitalizm olarak düşünmek

Reel küreselleşmeyi yansız ve ideolojisiz görünen piyasa kavramıyla açıklamak da, arkasında liberal politikaların yer aldığını söylemek de gerçeğe pek örtüşmediğine göre, yaşadığımız gerçekliğe piyasanın dışında bir nitelendirme aramak, ya da piyasanın katmanlaşmış ve eşitsiz ilişkiler içinde piyasa olmaktan çıktığını anlatmak ihtiyacındayız. Bunu da ancak “*kapitalizmin küreselleşmesi*” gibi bir tanımlama içinde aşmak mümkün görünüyor. Özetle, yaşadığımız sürecin arkasında teknolojik gelişmeler, piyasanın ihtiyaçları, siyasal güçler, değişen uluslararası ilişkiler gibi birçok etmenin rol oynadığını, bu nedenle çok yüzlü bir küreselleşmeden söz edilebileceğini kabul etmekle birlikte, yaşanan sürecin öne

çıkan niteliğinin “kapitalizmin küreselleşmesi” olduğunu söylemek kaçınılmaz görünüyor. Bu nedenle, bugünkü küreselleşmenin arkasında kapitalizmin mantığı, teknolojinin gücü ve ulusal hükümetlerin politikaları gibi farklı motiflerin ve bunlar arasındaki karşılıklı etkileşimin rol oynadığını kabul eden yaklaşımı (Georg ve Wilding, 2002; 18-21), gerçekçi bir tanımlama olarak kabul edebiliriz.

Bu tanımlamadan yola çıkarak; *kapitalizm, yaşadığımız küreselleşmenin ekonomi politikasıdır veya küreselleşmenin gelişmesi kapitalist sermaye birikimi içinde belirlenmektedir ve bu gelişmede küresel sermaye kadar siyasal güçler de önemli rol oynamaktadır*, gibi bir nitelendirme de yapabiliriz. Hatta şimdi sermayenin yalnız ekonomiyi değil tüm sosyal yaşamı eline geçirdiği ve kendi egemenliğini kurarak tüm bu alanları “sömürgeleştirdiğini” (Schedler, 1997, 1) söylemek için de epeyce neden var. Bu nedenle yarattığı eşitsizlik de, yol açtığı sorunlar da arttığı gibi, adlandırmanın ve anlamlandırmanın da önemi armış durumda.

Dünyanın kapitalistleşmesi gibi bir sürecin, kuşkusuz Batı'nın ulaştığı teknolojik, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel gelişmişlik ve öteki toplumlar üzerinde kurduğu üstünlük kadar, temsil ettiği başarılarla da ilgisi var. Batı birçok açıdan olduğu gibi, sermaye birikimi açısından da izlenmesi gereken bir model özelliği taşımaktadır. Öte yandan, ülkelerin ihtiyaçları ve kurmuş buldukları bağımlılık ilişkileri içinde Batı modelini izlemek kaçınılmaz ve gerekli olmakta, zaten başka bir seçenekleri de bulunmamaktadır. Ortada başarılı bir model olunca da, bu model izleyenler için başarı ve başarısızlıklar sistemden soyutlanarak kendi sorumluluklarına bırakılmakta, ceza ve ödül ilişkisi de şu veya bu güçten bağımsız görünen piyasaya ve rekabet gücüne bağlanarak model de, modelin arkasındaki güçler de kendilerin güvenceye almaktadırlar. Bugün hemen tüm ülkelerde ekonomi bilimi ve politikasının da, büyüme ve kalkınma retorığının da bu model üzerine oturtulması modelin ne kadar güçlü olduğunun en iyi göstergesidir.

Oysa geçmişte batılılaşmanın arkasında güçler olması gibi, bugün de küreselleşen kapitalizmin arkasında belirli güçler bulunmaktadır. Örneğin bugün de ekonomik/askeri/toplumsal üstünlüğe dayalı güç ilişkileri veya güçlünün zayıf üzerindeki kurduğu baskıdan vazgeçilmediği gibi, Batı'nın kazandığı üstünlüğün yine Batı'nın üstünlüğünü sürdürmek biçiminde kullanıldığı ve eşitsiz ilişkilerin devam ettiği, çeşitli nedenlere bağlı olarak yaratılmış bulunan bağımlılık ilişkisinin ortadan kalkmadığı ortada. Ancak, hem bugün güç ilişkilerinin içeriği ve niteliğinde geçmişe göre oldukça farklı özellikler bulunduğu görülmekte, hem de söylem bu doğrultuda kurulmaktadır. Örneğin Falk'ın dediği gibi, küreselleşme devlet merkezli bir dünya tasavvurunu zayıflatmakta ve küresel ekonomi politikasını biçimlendiren gerçek iktidar odağının gizlenmesine yardımcı olmaktadır (2001; 29). Bu yolla da ülkeler ve insanlar için, şu veya bu devlete veya sermayeye bağımlı olmak yerine, sahipsiz ve tarafsız dünya piyasası diye soyut bir güç veya *kimliksiz/merkezlessiz bir hegemonya* icat edilmekte, onun gereklerini yerine getirmek gibi oldukça “masum” söylemler kullanılmaktadır.

Bu “masum ve nesnel” görünen söylemin arkasında ise, başka bir gerçeklik yaşanmaktadır. Bu masum söylemle, aslında insanın kendisini, aklını ve özgürlüğünü araçsallaştıran kapitalist mantığın kabulü ve küreselleşmesi kolaylaşmakta, bu mantık yaygınlaşıp güç kazandıkça da kapitalist sistemin hem öteki toplumsal sistemler üzerindeki hegemonyası büyümekte hem de hayat ve meşruiyet alanı genişlemektedir. Örneğin küreselleşen kapitalizm bugün, karşıtları da gözden düşüğünden kapitalizm gibi bir tanımlamayı üzerinden atmakta ve kendini piyasa ile özdeşleştirerek küresel/toplumsal düzeyde herhangi bir güçle ilişkisi olmayan, iktidar ve güçten soyutlanmış bir işleyiş biçimine bürünmektedir. Bunun gibi siyasal liberalizmin özgürleştirici söylemiyle bütünleşerek kendini demokrasiyle özdeşleştirme becerisi de göstermektedir. Bugün birçok ülke için serbest piyasaya geçiş ve demokratikleşme birbirinden ayrılmaz bir bütünün parçaları olarak düşünülmektedir. Ancak her iki yöndeki bütünleşmenin, özgürlük, eşitlik, demokrasi ya da piyasa gibi birçok kavramı fakirleştirdiği ve işlevsiz kalmalarına yol açtığı da ortada.

-Kapitalizm ve kendini inşa eden mantığı

Kuşkusuz kapitalist büyüme modeli ve bunun arkasındaki mantık Batı'nın zenginleşmesinde de batılılaşmasında epeyce etken; ancak geçmişte olduğu gibi bugün de kendisine yöneltilen eleştirilerin odak noktası da burada. Örneğin Batı'nın siyasal anlamda temsil ettiği değerler arasında insan ve insan haklarını küçümsemek düşünülemez. Ancak, bir yandan siyasal/toplumsal ilişkiler içindeki insanın büyük ölçüde çıkarıcı/faydacı bir varlığı dönüştüğü, ya da Wallerstein'in dediği gibi tarihsel kapitalizmin “homo-economics”lar yetiştirdiğini (1992; 15), öte yandan söz konusu demokratik değerlerin soyut bir anlayışla içlerinin boşaltıldığını görmezlikten yadsımak kolay değil. Kapitalizmin hegemonyasını arttırdıkça da, hem insanın akıllı ve çıkarıcı bir “homo-economicus” olarak düşünülmesi hem de insan olduğu için değil piyasadaki varlığıyla önemli olması yaygınlık kazanıyor. Kısacası, kapitalist ekonominin geliştiği her toplumda temel aktörlerin davranışı ekonomik, hesapçı bir karakter kazandığı gibi, ekonomik davranış tüm sosyal davranışların giderek büyüyen bir ortak paydası durumuna gelmekte ve modern toplumun çok daha fazla ögesi ekonomik sistemin mantığına göre biçimlenmektedir (Olofsson, 1999, 54).

Bu ekonomik mantığın insanın varlığı ve özgürlüğünü geliştiren bir yaklaşım içermediği de ortada; ancak piyasa toplumunda tutunabilmek için “iş bitirici ve köşe dönücü” olmaya zorlanan her insanın giderek bu mantığı kabul etmesi de kaçınılmaz görünmekte. Örneğin liberal anlayışın ilkesel anlamda özgürlüğe değer verdiğini kabul edebiliriz; ancak uygulandığı biçimiyle bu özgürlüğün soyut bir özgürlük anlayışı olmadığı ve de çıkarıcı insanı esas alan indirgemeci bir yaklaşımı öne çıkardığı yadsınabilir mi? Dolayısıyla, eşitsizlikler dünyasında kim için, hangi insan için özgürlük söz konusu oluyor sorusu anlamlı

olduğu gibi, özgürleştiğini düşünen insanın bile aslında kendini araçlaştıran sisteme sınıksız bağlarla bağlandığını görmemek mümkün değil. Güç ve bağımlılık ilişkileri bütün haşmetiyle varlığını korumakta, insanın, üretici/destekleyici yanıyla da, tüketici/eleştirici yanıyla da sisteme tâbiyeti sağlanmakta, para ve başarının hem bir güç hem bir kontrol aracı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Tüm bunları kapitalist mantığa bağlamak ne kadar doğru olur sorusu da ortaya atılabilir. Herhalde bu noktada Marx'ın, “burjuvazinin üstünlüğü ele geçirdiği her yerde, insan ile insan arasında çıplak öz-çıkardan, katı nakit ödemeden başka bir bağ bırakmadığı” (Marx ve Engels, 1976; 134-135) yolundaki görüşünü hatırlamakta yarar var. Bu çıkara dayalı bağ, hem kapitalizmin mantığını harekete geçiren temel dürtü hem de onu var eden ve güçlendiren temel etmen. Maddî hayatın üretiminin, ekonomik olduğu kadar toplumsal, siyasal ve entelektüel süreci koşullandırdığı (Marx ve, 1976; 609) düşünülecek olursa, bugünkü dünyanın da, ekonomisiyle, siyasetiyle, insan ilişkileriyle bu çıkarıcı mantık ve yaklaşım üzerine kurulduğunu kabul etmek gerekiyor. Burada bugünkü küresel düzeni merkezi olmayan, dağınık ve muğlak, fakat kendi hak nosyonunu yaratan bir *imparatorluğa* benzeten Hard ve Negri'nin görüşlerini dikkate almakta yarar var. Hard ve Negri, bir yandan kapitalizmin başından buyana bir dünya ekonomisi biçiminde işlediği yolundaki Braudel'in görüşünü paylaşırken, öte yandan bugün gelinen noktanın tek bir güce bağlanacak bir emperyalizm veya emperyalizmin mükemmelleşmesi olarak nitelendirilemeyeceğini, bugün bireyler düzeyinde de kendini kabul ettiren küresel bir egemenlikten söz edilebileceğini, bu egemenliğin kendine ait bir etik-politik anlayışı olduğu gibi, kendini güç temelinde değil hakkın ve barışın hizmetinde olarak göstermeyi başardığını söylemektedirler. Bu nedenle de bunu “imparatorluk” tanımlaması içinde kavramsallaştırmayı tercih etmekte (Hard ve Negri, 2000).

Böyle bir değerlendirmenin oldukça ilginç saptamalar içerdiği açık; örneğin bu imparatorluğun merkezi ve sınırları olmadığı gibi dışsallığı da bulunmamakta, içinde yaşadığı dünyayı yöneten ve nesnesi toplumsal hayat olan bir biyo-politik iktidar olarak her yanı kuşatmaktadır (Hard ve Negri, 2001; 19-47). Bu nedenle, yukarıda kullandığım kapitalizmin küreselleşmesi gibi bir tanımlama da aslında kurulan hegemonyanın tüm boyutlarını açıklamakta sınırlı kalıyor. Ancak, yine de, bugün küresel çapta kurulan, tüm toplumsal sistemler üzerinde etkili olan ve insanı birçok yönden kuşatan/biçimlendiren bu egemenliğin *kapitalizmin mantığıyla* inşa edilen bir hegemonya olduğunu söylemek gerek. Kurulan etik-politik iktidarın güç ve çıkar ilişkilerinden öteye gittiği, örneğin insanlık, toplum veya yeryüzü gibi bir kaygısı olduğu, doğal hak anlayışının soyut bir birey anlayışından fazlasını dikkate aldığı söylenebilir mi? Hard ve Negri'nin tüm kitabı da, aslında yaşam alanı, iktidar anlayışı ve araçları açısından geniş bir kuşatma anlamına alan kapitalist imparatorluğun ve kurduğu hegemonyanın analizini yapmaktadır.

Dolayısıyla, bu küresel egemenliği, daha basit fakat daha çarpıcı bir söylemle “*kapitalist uygarlık*” olarak nitelenmek de yanlış olmasa gerek. Gerçekten, kapitalizm küreselleşerek küresel/sosyal bir sisteme dönüşüp egemenlik alanını genişlettiği gibi, bireyin ve toplumun düşünce sistematığını belirleyen ideolojik bir güç de kazanmaktadır. Kapitalizm, artık üretim araçları, mülkiyet biçimi, sömürü ilişkisi veya emek-sermaye çatışmasının çok ötesinde bir gerçeklik biçimini almakta, sermaye dışında sıradan insanı içine alan, üretim ilişkileri dışında tüm yaşam alanını ele geçiren, kendine özgü bir hak ve ahlak anlayışını kuran ve kendini bu temelde meşrulaştıran bu egemenliğe dönüşmektedir. Dolayısıyla, yalnız ekonomik bir sistem değil, bir kültür, bir yaşam biçimi, bir değerler sistemine dönüşmektedir. Kuşkusuz bu süreç içinde kendi içindeki karşıtlıklar da, yeni direniş biçimleri de oluşmakta, Hard ve Negri’nin deyimleriyle bu dünyanın gerçek üretici güçleri olan “*çokluk*”dan oluşan (Hard ve Negri, 2001; 85) bir küresel muhalefet de biçimlenmekte, başka bir dünya hayalleri de kurulmaktadır. Günümüzün temel meselesi de, hem başka bir dünyayı veya yeni bir uygarlığı sistematik biçimde tanımlamak hem de buraya geçişi mümkün kılacak ortak söylemler, ortak hedef ve öncelikler, ortak eylemler üzerinde uzlaşmak. Bugünkü “çokluk” gerçekten çokluk ve henüz bu çokluktan yoğun bir enerji üretmek zor.

-Arkasındaki güçler

Kapitalizmin küreselleşme sürecine girmesi kendiliğinden bir gelişme olarak mı karşımıza çıkmıştır; yoksa birilerinin seçimleri doğrultusunda mı biçimlenmektedir? 1980 sonrası belirginleşen ve hatta bu dönemde adlandırılan bu sürecin kendiliğinden olmadığı ortada. Genelde ekonomiyi siyasetten, ekonomik iktidarı siyasal iktidardan ayırmak kolay değildir; hele küreselleşen kapitalizmin bir imparatorluk, bir uygarlık anlamına yükseldiği düşünülürse, hegemonyanın yaratılmasında da sürdürülmesinde de siyasetin merkezi bir rol oynadığını kabul etmek gerekir. Bu nedenle Braudel’in dediği gibi, “kapitalizm ancak devletle özdeşleştiğinde topluma dönüşmekte, siyasal iktidarı kullanmadan da büyümesi mümkün görünmemektedir” (Braudel, 1996) deyişini dikkate alarak küreselleşmeye bir de oradan bakmak gerekmektedir.

Bugün ortaya çıkan ve farklı görünen tabloda iki özellik göze çarpmaktadır: Birincisi sistemde bir değişiklikten çok güç ilişkilerindeki değişimle ilgilidir; yani daha çok Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) egemenliğinde belirlenen bir küreselleşme sürecinin ortaya çıktığı söylenebilmektedir (Wivel, 2004; 20). İkincisi de, ulus devletlerin yanı sıra uluslararası ilişkilerin belirlenmesinde yeni aktörlerin varlığıyla ilgilidir. Kuşkusuz, Avrupa Birliği’ne (AB) üye ülkeler liderliği ABD’ye kaptırmış olsalar da reel küreselleşmenin arkasında yer alan diğer siyasal güçler olarak karşımızda (Wivel 2004; McGrew, 2002) oldukları gibi, küreselleşmenin giderek gelişen küresel şirketler gibi siyasal güçlerden bağımsızlaşan bazı özelliklerinden de söz edilebilir. Ancak tüm

uluslararası kuruluşların siyasal niteliğini ya da siyasal ilişkilerini de unutmamak gerekir (Clark, 1997; 26, 188). Örneğin, 1947’de Ticaret ve Tarifelerle İlgili Genel Anlaşma da (GATT), 1980’de bundan vazgeçilip liberalleşme kararları da, DTÖ, DB, IMF gibi kuruluşların kuruluş ve işleyişleri de siyasal kararların sonucu. Zaten kapitalizmin siyasal iktidara olan ihtiyacını unutmak mümkün olmadığı gibi, bugünkü küreselleşme sürecinde de hem düzenlemelerin getirilmesi ve çıkar çatışmalarının çözümlenmesi hem istikrar ve meşruiyetin sağlanması açısından aynı ihtiyacın geçerli olduğu yadsınamaz (Yeates, 2002; 73). Ancak bugün siyasal iktidarların ötesinde küresel bir niteliğe ulaşan şirketlerin ve özellikle mali sermayenin, küresel sermaye birikimi gibi ideolojik bir programın gerçekleşmesinde önemli aktörler oldukları da yadsınamaz (Yeldan, 2003; 449). Bunların ulus devletlerin ötesinde bir güç ve bağımsızlık kazanması gücün ve denetimin bu grupların eline geçmesi gibi bir sonuç da yaratmakta, Amerika’nın bu gruplarla kurduğu ittifak nedeniyle dünya sistemi üzerinde siyasal bir tahakküm kurmasını da kolaylaştırmaktadır (Köse ve Öncü, 2003; 137). Dolayısıyla hegemonya alan olarak genişlediği gibi, iktidar da görünür ve görünmeyen odaklar gibi çok başlı bir nitelik kazanmaktadır. Hard ve Negri’nin tanımlamaya çalıştığı imparatorluk da öyle ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşme siyasal güç odaklarını perdelemenin ötesinde, toplumların birbirine yaklaştığı söylemiyle uluslararası ilişkilerdeki gerçeği, yani güç dengesizliklerini de örten bir kavramsallaştırma olmaktadır. Bu dönemin, önemli kavramlarından birinin “karşılıklı bağımlılık” olduğunu anımsamakta yarar var. Oysa küreselleşmenin gerçekleşmesinde tüm ulus devletlerin payı olduğunu düşünsek bile, daha da belirleyici olanın güçlü devletler ve ekonomiler olduğu yadsınamaz. Şu soruya yanıt aramak önemli görünmektedir: Küresel ölçekte bir piyasanın oluşması, devletler, bölgeler, toplumlar arasında karşılıklı ilişkilerle ve bunların siyasal kararlarıyla mı gerçekleşmektedir; yoksa bu süreçte gelişmiş ülkelerin ve küresel sermayenin karşı konulamaz üstünlüğü mü söz konusudur? Yanıt da, açıktır. Aslında yaşadığımız küreselleşme sürecinin tüm boyutlarında, örneğin teknolojiden bilgiye, modernleşmeden kültürel değişime kadar hemen her boyutunda Batı’dan kaynaklanan gelişmelerden veya Batı normlarının küreselleştiğinden söz etmemiz mümkün; bu nedenle batılılaşmanın küreselleşmesinden söz ediyoruz. Teknolojiden bilime, kavramlardan söyleme kadar uzanan bir Batı hegemonyası var; bugün de bu hegemonya sermayesiyle, medyasıyla, kültürüyle gücünü arttırarak varlığını korumakta. Bu nedenle küreselleşme süreci içinde ülkeler arasında daha da dengesizleşen (asimetrik) ilişkileri dikkate almakta yarar var.

Sonuç olarak geçmişten buyana Batı daha az gelişmiş ülkelerle kurduğu ticari, askeri ve siyasi ilişkilerde hep kuralları koyan konumdadır; ancak Batı içindeki güç dengelerine göre egemen konumdaki ülke de kurallar da değişmektedir. Sömürgecilik döneminde Avrupa ülkeleri belirleyici

konumdaydılar, bugün de ABD. Yaşadığımız küreselleşmeyi “ırk ayrımı-apartheid” rejimi olarak niteleyen Falk, ABD’nin 2. Dünya Savaşı sonrasındaki temel politikasının sahip olduğu üstünlüğün korunması olduğunu belirtirken, zaten dünyanın beşte birinin zengin, beşte dördünün de fakir olduğu dünyada zenginler için temel hedefin, maddi koşullardan askeri üstünlüğe kadar her konuda sahip olunan bu üstünlüğün korunmasından başka bir şey olamayacağını, tüm stratejilerin buna göre belirlendiğini söylemekten de geri kalmamaktadır (Falk, 2001; 16-19). Öte yandan geçmişte ulus devlete egemenlik alanı bırakan kurallar geçerli iken, şimdi ekonomik kararları küresel düzeye çeken ve mali sermayenin tercihleri çerçevesinde belirleyen kurallar geçerli olmaktadır. Ancak, her iki dönemde de sermayenin ihtiyaçları ile kapitalizmin mantığı belirleyici rodedir. Farklı ifadelerle de olsa, benzer görüşleri birçok yazarın paylaştığı da ortadadır (Wivel, 2004; Hard ve Negri, 2001; Gilpin, 2000; Beck, 2000; Latouche, 1993).

Öte yandan, en güçlü konumda olanın yolunu izlemek hem zorunluluktan hem de ekonomik açıdan benzer bir başarıyı yakalamak nedeniyle gereklidir; bu nedenle ABD gücü kadar başarısıyla da küreselleşmenin ideolojisini ve yolunu belirlemektedir (Wivel, 2004). Hatta bu zorunluluk zengin AB ülkeleri için de geçerli olmakta ve Avrupa’nın da, küreselleşme karşısında finans kapitalin ve neo-liberal politikaların hegemonyasını büyük ölçüde kabul ettiği, bu kuralları küreselleşmenin kuralları haline getiren Washington Uzlaşması’na katıldığı söyleyenler olduğu gibi (Pieterse, 1999), bunun Avrupa modelinin sonu olacağından korkanlar da bulunmaktadır (Beck, 2000; 161). Son yıllarda küreselleşmeye uyum ve ekonomik/parasal bütünleşme yolundaki politikalarıyla AB’nin bazı ülkelerde yoğun eleştirilerle karşılaştığı ve Avrupalılaştırmanın küreselleşmeden farklı bir anlam ve içerik taşıması gerektiği yolunda epeyce tartışma ortaya atıldığını biliyoruz. Bu nedenle bazı yazarlar küreselleşmeye karşı Avrupa düzeyinde bir politika uygulayabilmenin gereğinden söz etmekte ve bunun için bir Avrupa Anayasası’na ihtiyaç duyulduğunu söylerken (Habermas, 2000), Joschka Fischer gibi bazı siyasetçiler ve entelektüeller de Avrupa modelini korumanın ancak çok vitesli bir bütünleşme çerçevesinde mümkün olabileceğini iddia etmekte.

Sonuç olarak, bir yandan AB küreselleşmeye veya ABD’nin izlediği yola uyum sağlamaya çalışırken, öte yandan bu yol entelektüel ve siyasal çevrelerde epeyce tartışmaya yol açmakta ve Avrupa açısından yanıtlanması gereken birçok soru ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla kapitalizm küreselleşirken, bir yandan da en az iki veya üç tür kapitalizmin karşı karşıya gelmektedir. Reel küreselleşme de, en çok “sosyalleşmiş kapitalizm” üzerinde baskı yaratırken, sosyal kaygılardan uzak ve “neo-liberal kapitalizm” olarak adlandırabileceğimiz kapitalizm daha başarılı sonuçlar alabilmektedir. Buradaki başarıyı izlemekten yana görünen Avrupa’da, bu nedenle yalnız uluslararası ilişkiler açısından değil kendi modeli açısından da daha çelişkili bir duruma düşmekte ve gerek üyeler gerek AB düzeyinde iki yanlış hoşnutsuzlukların arttığı gözlenmektedir.

5-Kapitalizm küreselleşirken dünya ve toplumlara neler oluyor?

Küreselleşmenin çok boyutlu olması gibi çelişkileri de çok ve bu konuda aynı sürecin birbirine zıt eğilimleri içinde barındırdığını söyleyen Robertson’a hak vermemek mümkün değil. Örneğin, piyasayı küreselleştirirken ulusal düzeyde ekonomik ve siyasal alanı birbirinden ayıran bu sürecin, daha birçok alanda yakınlaşma, bütünleşme ve merkezileşme kadar, uzaklaşma, yerelleşme ve parçalanma eğilimleri yarattığına dikkat çekmek gerekirken Kapitalizmin ikilemli ve çatışmalı dünyası küreselleşme süreci içinde ekonomik olduğu kadar siyasal, kültürel, ideolojik, coğrafik, sınıfsal, demografik alanlarda da bütünleşme ve parçalanma gibi zıt eğilimleri güçlendiren etkiler yaratmaktadır. Örneğin kültürel alanda karşımıza çıkan birkaç ikileme örnek vermek istersek; küreselleşme sürecinde Doğu-Batı karşıtlığının arttığı, hatta bir uygarlıklar savaşından söz edildiği de görülmekte, “ılımlı İslâm” gibi Doğu ve Batı sentezini gerçekleştiren kitleler ve toplumlar istendiği de anlaşılmaktadır; ABD’nin kültürel emperyalizmi de gündeme gelmekte, yerel kültürlerin önem kazanması da; artan yabancı korkusu da bir gerçek olmakta, azınlık haklarının ve çok kültürlülük anlayışının güç kazanması da. Öte yandan iletişim ve ulaşım teknolojisiyle dünya gerçekten birbirine yakınlaşırken, aynı dünyada siyasal ve ekonomik koşullar açısından bir kutuplaşma yaşanmakta, metropolleşen kentlerde gettoların oluşması önlenememekte, sınıflar, kuşaklar, kimlikler arasındaki çözümler de hızla artmaktadır. Kuşkusuz yaşadığımız dünyayı anlamak açısından tüm bu ikilemler önemli olmakla birlikte, bu kadar geniş spektrumlu bir tartışma yapmak kolay değil. Bu nedenle irdelediğimiz konu açısından daha önemli görünen birkaç boyutuyla meseleyi ele almakla yetinmek gerekiyor. Örneğin, küreselleşmeyle birlikte ulus devlette ortaya çıkan parçalanma veya küreselleşmenin siyasal ve sosyal açıdan ne gibi sonuçlar doğurduğu konusuna eğilmek önemli. Öte yandan bu süreç siyasal ve sosyal anlamda küresel bir yakınlaşma anlamına mı gelmekte, yoksa uluslar ve bölgeler arasında parçalanmayı arttırarak bir kutuplaşma biçimini mi almaktadır sorusunu sormak da kaçınılmaz görünmektedir. Bunun dışında, değişen işbölümü ve sermaye hareketliliği nedeniyle işsizliğin artışı gibi Batı’nın kendisine de düşen bazı bedeller ortaya çıkarken, zengin ülkeler içinde de “üçüncü dünyanın” koşullarını yaşayan kesimlerin oluştuğu konusunu tartışmak da gerekiyor. Kısacası, çelişkileri ve çatışmalarıyla sürüp giden çok yüzlü bir küresel sermaye birikimi ve daha karmaşık bir dünya karşısında olduğumuz bir gerçek.

-Uluslararası ilişkiler; yakınlaşma kadar kutuplaşma

Küreselleşmenin karmaşık ve çelişkili karakteri her şeyden önce uluslararası ilişkiler açısından söz konusu olmaktadır. Ulus devletleri yakınlaştıran

ve bir araya getiren süreçler söz konusu olduğu gibi, onları birbirinden uzaklaştıran eğilim ve süreçler aynı anda var olabilmektedir. Dünyanın yüzyıllar öncesinde başlayan küreselleşme ve parçalanma eğilimlerini bugün de yaşadığını söyleyen Clark, örneğin soğuk savaş sonrasında ekonomi küreselleşirken bölgesel blokların da, ulusçuluk akımının da güçlendiğinden, Kuzey-Güney ayırımının büyüdüğünden, etnik ve dinsel ayrımların arttığından söz etmektedir (Clark, 1997; 189-191). Günümüzde de, hem bütünleşme hem parçalanma anlamını taşıyan birçok gelişme söz konusudur. Örneğin küreselleşmenin hızlanmasıyla ekonomik, siyasal, askeri anlamda merkez ve çevre katmanlaşması derinleşmekte, dünya merkez, yarı çevre ve çevre gibi daha katmanlı bir dünya olmakta ve aradaki mesafe daha da açılmaktadır; öte yandan yalnız ekonomik anlamda bir Batı-Doğu veya Kuzey-Güney bölünmesinden değil artık uygarlıklar arasında bir çatışmadan söz edilmektedir. Yine küreselleşme sürerken bölgeselcilik de önem kazanmakta, ancak bölgesel blokların küreselleşmeye mi, parçalanmaya mı hizmet edeceği bilinmemektedir. Kısacası, günümüz dünyasında egemen sistemin her yeri ve herkesi kapsadığı, dışsallıkların kalmadığından söz etmek de mümkün, hemen her ülkede çeşitli biçimlerde yaşanan bir “dışlanmışlığın” büyüdüğünden ve yeryüzünde iki uçta büyüyen bir kutuplaşmadan söz etmek de (Bauman, 1998, 88).

Öte yandan ulus devletin kendisinde de bir parçalanma oluşmaktadır; bir yandan aşılın ve ulusüstü sisteme geçen bir dünya ile ulusaltı birleşmelerin öne çıktığı dünya birlikte var olmakta, öte yandan ulusal düzeyde işlevi azalan ulus devletin uluslar arası düzeyde yine en önemli aktör olmaya devam ettiği görülmektedir. Günümüzün ideolojik yapılanması ve söylem dünyası da birçok çelişkiyi içinde barındırmaktadır. Bir yandan ideolojiler öldü derken öte yandan tek bir ideoloji kendini ideoloji üstü bir yere konumlandırmaya çalışmakta, bir yandan hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasinin vazgeçilmezliği en temel söylem olurken, öte yandan hukukun değil gücün belirleyiciliğini gösteren örnekler çoğalmaktadır. Örneğin ABD’nin Irak savaşı, Ortadoğu’daki niyetleri, Kyoto Protokolü’nü imzalamaması gibi birçok örnek küresel hukukun tüm çabalara karşın aczini göstermek açısından oldukça ibret vericidir. Ancak bu aczin öteki uçta ortaya çıkan tepkisinin, artan küresel terör tehdidi olduğu da düşünülebilir.

Küreselleşme, serbestleşme kadar sınırlama getirmesi açısından da çelişkili sonuçlar doğurmaktadır. Bazı boyut ve ilişkilerde ulusal sınırlar ortadan kalkar veya bu yolda eğilimler güç kazanırken (sermayenin ve küresel şirketlerin dolaşım serbestisi ile sivil toplum örgütleri arasındaki bağların güçlenmesi gibi), bazı alanlardaki sınırların ortadan kalkması şöyle dursun yükseldiği görülmektedir. Örneğin bugün bırakınız küresel düzeydeki gerçekleşme boyutlarını, Avrupa düzeyinde bile kişilerin ve emeğin serbest dolaşımının önünde inanılmaz engeller bulunmaktadır. Öte yandan, küresel ölçekte üretim yapıldığından firma düzeyinde üretim süreci ve emek küreselleşmekte, bu düzeyde bütünleşmiş ilişkiler ortaya

çıkabilmekte, fakat aynı emeğin ülkelerarasında yer değiştirmesinin önünde büyük engeller olduğu gibi, firmanın farklı bölgesel yerleşimleri arasında da çalışma koşulları açısından büyük farklar söz konusu olabilmektedir. Sonuç olarak küreselleşmenin, yalnız Robertson’ın dediği gibi küreselleşme ve yerelleşme gibi çift yanlı etkileri değil, bütünleşme kadar ayrışma yaratması, yakınlaşma kadar uzaklaşmaya yol açması, sınırları ortadan kaldırdığı gibi daha da yükseltmesi gibi çok yönlü çelişkileri olduğunu da söylemek kaçınılmaz görünüyor.

Peki, küreselleşme ülkeler ve bölgeler açısından bir yakınlaşma anlamı mı taşımaktadır? Küreselleşen piyasa, artan ticaret, hızlanan sermaye dolaşımı ile, her şeyden önce, bölgeler ve ülkeler açısından zenginliğin artışına hizmet edileceği söylendiğine göre, bu süreç içinde ülkeler ve bölgeler arasında farklılıkların azaldığı veya sosyal koşulların az da olsa iyileşme gösterdiğini söyleyebilir miyiz? Ne yazık ki, bu konularda da durum oldukça vahimdir. Bir yandan bölgeler arasında gelir uçurumu büyümekte, öte yandan işsizlik, yoksulluk gibi sorunlar azalmayıp artmakta; bir yandan birçok ülkede ekonomik krizlerle toplumsal krizler birbirini izlemekte, öte yandan gelişmiş ekonomilerde bile işsizlik, kuralsızlık, enformelleşme gibi sorunlar boy atmaktadır. Örneğin G-7 ülkelerinde bile işsizlik artarken bundan en fazla düşük nitelikli emeğin etkilendiği ve 1970 ile 1993 arasında düşük nitelikli emeğe dayalı endüstrilerde altı milyona yakın işin kaybedildiği belirtilmektedir (Akyüz, vd, 2003; 487). Zaten kuramsal olarak kapitalizmin gelişme mantığının, dünyanın gelişmiş ve gelişmemiş dünya olarak katmanlaşmasına, küresel ve toplumsal düzeyde eşitsizliklerin ve farklılıkların yoğunlaşmasına dayandığını biliyoruz. Küreselleşen kapitalizmin de bu mantığa göre davrandığı ve sahip olduğu güç arttıkça da daha geniş boyutlu katmanlaşmalara yol açtığı ortada.

Bugünkü sürecin gelişmekte olan ülkeler için sermaye akımı, teknoloji girişi ve ticaret artışı açısından bazı fırsatlar getirdiği de, demokratikleşmelerine yardımcı olduğu da söylenmektedir. Örneğin, bir yandan küreselleşme ile her ülke ve her insan için gerek üretim gerek tüketim olanakları açısından çok daha fazla fırsat yaratıldığı iddia edildiği gibi, insan hakları hukukun küreselleşmesi, ulus devletin güçten düşmesi, küresel düzeyde ulusal devletlerin ötesinde ve dışında bağlar kurulması, iletişim ağlarının güç kazanması gibi gelişmelerle birey için özgürlük alanının genişlediği, demokratikleşme doğrultusundaki fırsatların arttığı da ileri sürülmektedir. Ancak bazı ülkeler ve bu ülkelerde bazı kesimler için bir iyileşme getiren küreselleşme, bir yandan da Batı ile Doğu arasında 500 yıl önce bozulan güçler dengesini daha da bozmaya, ülkeler arasındaki ayrımları daha da büyütme, sosyo-ekonomik sorunları daha da arttırmaya devam etmektedir. Örneğin 1960-70’lerde kişi başına gelir ortalaması zengin ülkelerde 10 000 Dolar dolayında iken, 1990’larda bu ortalamanın 24 000 Dolar dolayına çıkması, küreselleşme sürecinde az gelişmiş ekonomilerden çok gelişmiş ekonomilere doğru seyreden gelir aktarımının iyi bir göstergesidir. 1960 ile 1990 arasında

dünyanın en fakir yüzde 20'sinin geliri yüzde 4'den yüzde 1'e düşerken, 358 dolar milyarderli dünyanın yarı nüfusunun toplam kazancından daha fazlasına sahip (Beck, 2000, 153). Dünya Bankası da, artan dünya ticaretine karşın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler arasında varolan eşitsizliğin kapanmak şöyle dursun durmadan arttığını ve en fakir ile en zengin ülkeler arasında kişi başına düşen gelir açısından varolan farkın, 1970'lerde 30 kat olan iken 1990'larda 70 katın üstüne çıktığını söylerken (World Bank, 2000; 14), BM, insanların en zengin ve en yoksul yüzde 20'si arasında bu oranın 140:1 olduğunu açıklamaktadır (Chomsky, 2000; 211). Bu yoksulluk nedeniyle de, tüm dünyada her gün 35,000 çocuk kızamık, çiçek, kuş gribi gibi tedavi edilebilir hastalıklar nedeniyle ölmektedir; yani, iki günde Vietnam Savaşı'nda ölen tüm Amerikalılardan (58,000) daha fazla (Beck, 2000, 153).

Özetle, küresel ve toplumsal düzeyde yoksulluk, hatta açlık büyüdüğü gibi, işsizlik yaygınlaşmakta, güvencesiz çalışma çoğalmakta, kentlerde yeni yoksullar ve dışlanmışlar artmakta, çalışma koşullarında iyiye doğru bir gidişten çok aşağıya doğru veya negatif bütünleşmeye doğru bir gidiş gibi birçok sorun baş göstermektedir. Bir başka deyişle, kapitalizmin küreselleşmesiyle birçok ülkede piyasanın kurumsallaşması sağlanamadığı gibi “gelişmiş bir kapitalizm” de kurulamamakta, tam aksine “vahşi kapitalizm” örnekleri çoğalmaktadır” Kısacası, küresel ve toplumsal bölünme artmakta, sorun ve eşitsizlikler büyümekte, buna karşın ulus devletlerin küresel sermayeye artan bağımlılıkları nedeniyle piyasayı da kapitalizmi de denetleyecek bir tavır ortaya koydukları görülememektedir. Gelişmekte olan ülkelerde geçmişte kalkınma politikalarına bağlanan umutların yerini bugün borçların döndürülme kaygısı almakta, büyüme ve yeni istihdam yaratılması yerine varolan istihdamın korunması derdine düşülmekte, kamudan hizmet beklemek yerine kamu açıklarının azaltılmasının yolları aranmakta, çalışanları korumak yerine durmadan sermayeye yeni tavizler verilmektedir. Öte yandan, olumsuz gelişmelerin bir bölümü gelişmiş ekonomiler de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin 1979-1995 dönemi içinde İngiltere'de, bir yandan işsizliğin artışı ve sürekliliği gibi bireysel suçların da artması, buna karşın ailenin bölünmesi ve örgütlülüğün azalışı gibi sosyal sistemdeki çözülme, öte yandan siyasal katılımın gerilemesi ve sosyal vatandaşlığın önemini yitirmesi, buna karşın ekonomik yolsuzlukların artması gibi sistemdeki çözülme gösteren birçok örnek, serbest piyasa ekonomisinin İngiltere gibi gelişmiş bir ülkede de toplumsal bütünleşmeye çok ciddi zarar verdiğini ortaya koymaktadır (Lockwood, 1999, 63-82; Sapançalı, 2003). Geline noktanın, gelecek açısından, Beck gibi, Falk gibi, Clark gibi daha birçok yazarda ciddi bir kâbus korkusu yaratmasına da şaşmamak gerekmekte.

Bu noktada insan haklarının küreselleştiği iddialarını da hatırlamakta yarar var. Bu konuda, ne yazık ki ancak iki yüzlülükten söz edilebilir. Çünkü insan haklarının yalnız yasal/prosedürel bir mesele olmadığı iyi bilinmesine karşın,

temel hak ve özgürlükler boyutunda bir duyarlılıktan söz edilmekte, fakat insan haklarının bütüncül karakteri göz önüne alınmamaktadır. Örneğin bugün ne ulusal ne de küresel düzeyde sosyo-ekonomik hakların ihlali konusunda bir duyarlılık oluştuğundan söz edilebilir. Bir yaptırımdan söz etmek ise hiç söz konusu değildir. Bu nedenle, insan hakları hukukunun küreselleştiği gibi iddiaları kabul etmek zor. Liberal ideolojinin sosyal haklara bir hak niteliği vermediğini biliyoruz; öte yandan bu hakların uygulanan ekonomik rejimle, yani kapitalist sermaye birikimiyle çatışmalı haklar olduğu da bilinmekte. Dolayısıyla, bu hakları insan hakları gündeminden çıkararak insan hakları hukukunun küreselleştiğinden söz edilebilir mi? Gerçi, 1993 yılında yapılan İnsan Hakları Konusundaki Viyana Konferansı'nda insan haklarının bölünmez bir bütün olduğu görüşü uluslararası düzeyde kabul görmüş ve bu dönem sonrasında Birleşmiş Milletler (BM) artan işsizlik, yoksulluk gibi sorunlarla mücadelede, insan haklarının ve insan haklarında bütüncül bir yaklaşımın temel alınmasından yana bir tutumu benimsemiştir. Ancak, BM açısından gelinen noktanın anlamlı ve önemli olduğu kabul edilse bile, yeterli olmadığı da, yaptırım gücü bulunmadığı da açık. İnsan haklarının küresel düzeyde iyileşmesi ne uluslararası yardım sözleşmelerindeki birkaç gösterge ile sağlanabilir, ne de bu koşulların iyileşmesi yalnızca ulusal devletlerden bu yolda bir sorumluluk beklemekle mümkün olur. Sorun çok daha geniş boyutludur; ancak sorunun küresel-ekonomik sistemle doğrudan ilgili olduğunun görmezlikten gelinmesi tercih edilmektedir.

Bu noktada AB'nin oldukça farklı bir konumu olduğu da söylenebilir. AB, gerek genişleme sürecinde aday ülkeler için getirdiği kısıtlarla, gerek üçüncü ülkelerle kurduğu ticari ilişkilerde temel insan haklarına merkezi bir önem verdiği gibi, kurmak istediği ortak güvenlik konusunda da insan hakları ihlallerinin önlenmesi ihtiyacını vurgulamaktadır. AB, açıkça, kendini uluslararası düzeyde insan haklarının gerçekleşmesi açısından etkin bir oyuncu olarak ortaya koymaktadır diyebiliriz (Deacon; 1999). Ancak, AB temel hak ve özgürlüklerin korunmasında önde gelen bir aktör konumundayken, sosyal ve ekonomik haklar konusunda kendi iç hukukunda bile yeterli bir koruma sağladığını söylemek zor. AB düzeyinde, Sosyal Şart'ın Amsterdam Anlaşması'nın bir parçası durumuna gelmesinden sonra bile, sosyal hakların gerçekleştirilmesi ve korunması büyük ölçüde üye ülkelere bırakılmıştır. Bu konularda ne Avrupa Adalet Divanı ne de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gitme olanağı söz konusudur. AB üyeleri arasında farklı refah rejimleri olduğunu, bu farklı rejimlere göre de sosyal hakların kurumsallaşma düzeyinin farklılaştığını biliyoruz. Yine de, AB'yi oluşturan ülkelerin çoğunda sosyal hakların kurumsallaşması, toplumsal güçler arasında göreceli de olsa güç dengesinin sağlanması ve sosyal gelişmenin boyutları açısından öteki gelişmiş ülkelerle kıyaslanmayacak düzeydedir ve AB'yi bir bütün olarak öteki ülkelerden ayırt eden en önemli toplumsal özellik de buradadır. Ancak küreselleşme sürecinde neo-liberal politikalara yönelen AB'nin ve AB

üyelerinin bu yönelimlerinin, yani serbestleşen ve kurallardan uzaklaşan kapitalist sistemin benimsedikleri toplum modeliyle çatıştığı yadsınamaz. Bu nedenle, Avrupa’daki refah kapitalizmiyle liberal kapitalizmin karşı karşıya geldikleri görülmekte, ancak artan çelişkiler ve hoşnutsuzlar karşısında Avrupa’nın ne yolda bir gelişme göstereceği bilinmemektedir.

-Nitelik değiştiren ulus devlet, parçalanmış egemenlik, işe yaramayan demokrasi

Küreselleşme sonrası, gerek uluslararası ilişkiler gerek toplumsal ilişkiler açısından ulus devletin konumu önemli bir tartışma konusu olmaktadır. Bu konuda çok farklı yorumların ortaya atıldığını da görüyoruz. Örneğin küreselleşme yaklaşımı, devletin hem insanın değişen ihtiyaçlarına hem dünyanın istemlerine yanıt verme kabiliyetinin kalmadığını ve özellikle ekonomik aktiviteler için artık sınırsız bir dünyanın gerektiğini söylemektedirler(Ohmae, 1990; 24). Oysa, gerçekçi veya geleneksel görüş, uluslararası alanda devletin önemini kalmadığı veya işlevini yitirdiği görüşünü reddetmekte ve siyasal anlamda asıl aktör olarak devleti kabul etmekte, uluslararası ilişkiler açısından da asıl olanın güç ve çıkar ilişkileri olduğunu söylerken, sistemin değişiminden çok, güç ilişkileri gibi sistem içinde bazı değişiklikler olduğunu kabul etmektedir (Wivel, 2004; 20). Gerçekçi görüşe göre devlet, hem içerde otoritenin, egemenlik alanının, meşruiyetin ve düzenin kaynağıdır, hem de dış ilişkilerde ancak öteki devletlerle eşitlenen bir güç odağıdır. Küresel düzeyde, bunların yerine alacak bir yapılanma ise, henüz çok uzaktadır. Bu iki yaklaşımı dikkate alarak, küreselleşmenin ulus devlet açısından önemli bir değişiklik yaratmadığını mı düşünmeliyiz; yoksa ulus devletin aşınmakta olduğunu mu? Ekonomi politikalarının küreselleştiği, buna karşın siyasetin ulusla düzeyde kaldığı bir gerçeklik. Bu nedenle, ulus devlet bir yanıyla gücünü korurken, bir yanıyla da güçten düşmektedir diye düşünmekten başka çıkar yol görünmüyor. Bu noktada, neo-marksist yaklaşımı da hatırlamak gerek. Küreselleşmeyle devletin rolünde önemli bir değişim olmamakta ve devlet kapitalizmin gelişmesi açısından yardımcı ve destekleyici rolünü yine sürdürmekte, ancak şimdi küresel sermayeye destek olmak zorunluluğu nedeniyle devletin ulusal/sosyal boyutları değişime uğramaktadır. Yani, gelişmiş ekonomilerde İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletin kapitalizmle demokrasi arasındaki uzlaşma sağlamak üzere gelişmiş bulunan sosyal boyutlarında ve refah dağıtıcı rolünde şimdi bazı gerilemeler yaşanırken,² gelişmekte olan ülkelerde

---

² 1980 sonrasında özellikle Avrupa refah devletinde görülen gerilemeden söz eden sayısız makale ve kitaptan söz etmek mümkün. Birkaç örnek vermek gerekirse; *Economic Crisis, Trade Unions and the State*, der. O. Jacobi, B.Jessop, H. Kastendiek, M.Regini, Croom Helm, 1986; *Welfare States under Pressure*, P.Taylor-.Gooby, Sage Publications, 2001; *The Future of Capitalist State*, B Jessop, Polity Pres, 2003.

devletin zaten az gelişmiş bulunan sosyal politika alanındaki rolü iyice ortadan kalkmaktadır.

Gerçekten, siyasal, askeri, ekonomik veya hukuk gibi hangi açılardan bakılırsa bakılsın, uluslararası ilişkilerde asıl aktörün hâlâ ulus devlet olduğunu da, belirleyici ilişkinin güç ve çıkar ilişkisi olduğunu da yadsımak kolay değil. Ancak, ulusal politikalar açısından devletin etkinliğinde önemli bir aşınma olduğu da bir gerçek. Birçok ülkede ulusal hükümetler, küresel piyasanın gereklerine ve ulusüstü düzeyde belirlenen ekonomi politikalarına uyum sağlamak üzere iç politikalarında önemli değişikliklere gitmek zorunda kalmaktadırlar. Örneğin, 80 sonrası hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde hükümetlerin vergi politikalarındaki değişiklikler gibi, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, kamu harcamalarının kısıtlanması, çalışma koşullarında kuralsızlaşmanın ve esnek uygulamaların öne çıkması gibi sosyal politikalarında da bir dolu değişikliğe gidildiği görülmektedir. Kuşkusuz, gelişmekte olan ülkelerde durum hem çok daha açık, hem çok daha vahimdir. Bu ülkeler, yalnız küresel piyasaya uyum gerekliliği ile değil, yurtdışı direkt yatırımları çekmek açısından çok uluslu şirketlerin güdümüne girmekte (Gilpin, 2000; 173), borçların döndürülmesi açısından ise IMF gibi uluslararası kuruluşların getirdiği sınırlamalara uymak zorunda kalmakta ve toplumsal ihtiyaçlardan çok küresel piyasanın gereklerine uyum sağlayan bir ajan konumuna gelmektedirler (Önder, 2003; Yeldan, 2000; Clark, 1998). Kısaca, ulus-devlet uluslararası bir aktör olarak öne çıkarken, ulusal niteliği gerilemektedir.

Küreselleşmenin ulus devlet açısından ortaya çıkardığı bu ayrışma, demokratik haklar ve egemenliğin kullanımı açısından önemli çelişkiler doğurmaktadır. İlk olarak, ekonomi küreselleşirken siyasetin ulusal düzeyde kalmasının, yani iki temel istemin birbirinden ayrılmasının bireyler ve toplumlar açısından yarattığı boşluktan söz etmek gerekmektedir. Örneğin, küresel düzeyde bir siyasal boşluk söz konusudur. Piyasanın serbestleşmesi yönünde alınan kararlarda karşılıklı dengeleri gözetecek bir küresel/siyasal otorite henüz söz konusu değildir, kısa bir dönemde gündeme gelmesi bile düşünülemez: o halde, küresel düzeyde alınan ekonomik kararların meşruiyetini tartışmak gerekli ve kaçınılmaz olmaktadır. İkinci olarak, küresel düzeydeki bu dengesizliğin yanısıra, ulusal düzeyde de bir siyasal boşluk ortaya çıkmaktadır. Burada da, uluslararasılaşan ekonomi nedeniyle siyasetin bunu denetlemesi veya dengelemesi pek mümkün olamamakta ve bu durumda, ulusal egemenlik, demokratik-siyasal haklar ve siyasetin işlevine ne olduğunu sormak gerekmektedir. Küreselleşmenin, bu nedenle, ekonomi-siyaset ilişkilerinde siyasetin işlevi aleyhine yarattığı tahribatın tartışılması gibi bir gereklilik doğmaktadır. Bu durum küreselleşmenin, Batılılaşmanın öteki yüzü, yani siyasal, hukuki ve kültürel gelişmeler açısından engelleyici özellikler taşıdığını da göstermektedir.

Oysa, günümüzde demokrasi ve insan haklarının serbest piyasanın bir fonksiyonu gibi sunulduğu veya eski Doğu Bloğu ülkelerinde olduğu gibi yeni demokratikleşen ülkelerde demokrasinin “serbest piyasayla” özdeşleştirilir biçimde kullanıldığını görüyoruz (Woods, 2003, 277). Yaşanan gerçeğe baktığımızda ise, ne küreselleşen ne de serbestleşen piyasanın genel olarak gelişmekte olan ülkelerde demokratikleşmeye olumlu katkılarda bulunduğu söylenebilir. Bu ülkeler zaten toplumsal güçlerin ve sivil toplumun ortaya çıkması ve güçlenmesi açısından ciddi sorunlar yaşarlarken, gerileyen toplumsal politikalar nedeniyle toplumsal güçleri daha da zayıflamakta ve özellikle emek açısından bu zayıflama çok da elle tutulur bir hal almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde artan küresel baskılar nedeniyle zaten yetersiz olan eğitim, sağlık, istihdam ve bölgesel kalkınma politikaları daha da gerilemekte ve demokratik gelişme için vazgeçilmez olan toplumsal dinamiklerin gelişmesi daha da zorlanmaktadır. Öte yandan, bu ülkelerde sermaye yetersizliği karşısında nüfus bolluğu zaten sermaye karşısında emeği güçsüz kılarken, özelleştirme, enformelleşme, kuralsızlaşma gibi olumsuz etkilerle bu güçsüzlük daha da artmaktadır. Toplumsal taraflar arasındaki bu güç dengesizliği de yalnız emeğiyle geçinenler açısından sorun yaratmamakta, dengesiz güç ilişkileri siyasal sistem ve demokrasi açısından da zaafırlara yol açmaktadır. Dolayısıyla, geçmişte ulus devletlere bırakılan birçok alanda egemenlik şimdi ulus devletin elinden çıkar ve hükümetlerin özellikle sosyal politika alanında manevra kapasitesi çok daralırken, ulusal sınırlar içinde de siyasal hakların gerek kullanılması gerek sonuç üretmesi açısından işlevleri azalırken demokrasinin gelişmesinden söz etmek o kadar kolay görünmemektedir. Demokratik süreçlerin gelişmesi yerine, sokak eylemleri, protestolar, toplumsal hareketler veya milliyetçilik, dincilik, ırkçılık gibi aşırı uçlar büyümektedir.

Sonuç olarak, demokratik siyasetin ve sosyal politikaların piyasanın eşitsiz sonuçlarını bir dereceye kadar olsa da telafi etme potansiyeli gelişmiş ülkelerde bile gerilemekte, gelişmekte olan ülkelerde ise bir türlü devreye girememektedir. Bugün, küreselleşme karşısında Avrupa refah devletinin bile az ya da çok gerilediğinden söz edilirken, gelişmiş ülkelerdeki yetersiz iç dinamikler nedeniyle yaptığı tahribatın yoğunluğunu tahmin etmek zor olmasa gerek. Oysa, Beck’in dediği gibi, maddesel koşullarda güvenlik olmadan, siyasal özgürlüğün de demokrasinin de gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi, bu anlamda neo-liberalizmin zafer kazanması ve siyaseti erozyona uğratması da dünya ve toplumlar için birçok kabusu gerçek kılabacak bir çöküş anlamı taşımaktadır (Beck, 2000; 62, 161). Bu çöküş olasılığının az çok farkına varılması da, bugünkü küreselleşmenin içinde bulunan farklı dinamiklere güç kazandırmakta ve küreselleşmenin dönüştürülmesi yolundaki umutları arttırmaktadır.

Öte yandan tüm bu tartışmaların, birçok düşünürü kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişkileri yeniden düşünmeye yönelttiği de ortada. Bu

nedenle, bir yandan ekonomide bölüşüm sorununu dikkate alan ve liberal politikalara eleştiriler getiren yaklaşımlar söz konusu olmakta, öte yandan “demokrasinin demokratikleşmesi” yolunda arayışlar gündeme gelmektedir. Örneğin Amartya Sen, ekonominin ahlak konularından uzaklaşmasının refah ekonomisini fakirleştirme gibi, tanımlayıcı ve öngörücü bir ekonominin zemin kazanmasını da bir hayli zayıflattığını söylemekte ve ekonomi için de ahlaki bir yaklaşımın gerekliliğinden söz etmektedir (Sen, 1987). Küresel düzeydeki adaletsizliklerin giderilebilmesi için küresel sermaye dolaşımı üzerinden vergi alınmasını öngören öneriler ortaya atılmaktadır (Tobin, 1978). Öte yandan, küresel kapitalizm karşısında küresel siyasetin yükseltilmesi gereği dile getirilmekte (Habermas, 2001; Giddens, 2000; Shaw, 2000; Wallerstein, 1998; Held, 1997) veya insan haklarını temel alan küresel bir anayasa veya küresel sözleşmeden söz edilmektedir (Mishra, 2001; Otto Jacobi 2000). Rawls, demokratik gelişmeler için demokrasiden toplumsal refahın bölüşümü konusunda adaletli sonuçlar (distributive justice) beklemektedir (Rawls, 1999; 133). Habermas’ın müzakereci “discursive” demokrasi anlayışı (Habermas, 1996; 1-10) ile başlayan katılımcı ve müzakereci bir demokrasi anlayışı doğrultusunda tartışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Ya da, demokrasinin kapitalizm karşısındaki paradoksunu çözümsüz bulsalar ve çözümü kapitalist sistemin ve mülkiyet ilişkilerinin değişmesinde bulsalar da birçok neo-marksist yaklaşım da günümüzde kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişkileri irdelemeye devam etmektedir (Wood, 2003; 2001; Munck, 2003; Heller, 1993).

-Gelişmiş kapitalizm ve vahşi kapitalizm karşı karşıya

Küreselleşme ile devletin makro politikalarına ihtiyaç duyulan dönemde ve Keynesyen ekonomi politikaları doğrultusunda belirli ölçüde dizginlenen ve bazı kurallara uymaya zorlanan veya siyasal demokrasi aracılığıyla az ya da çok “sosyalleşmeye” zorlanan gelişmiş kapitalizm veya refah kapitalizmi yeni bir evreye girmiştir. Bu çerçevede, gelişmiş dünyada refah kapitalizmi ile liberal kapitalizm birbirinden daha fazla ayrışmaya başlamış, gelişmekte olan dünyada ise tüm liberal iddialara karşın vahşi kapitalizmin oyun alanı büyümüştür. Bir başka deyişle, hem küresel düzeyde hem aynı ülke içinde birbirinden farklılaşan sistemler ortaya çıkarmıştır. Bir başka deyişle, farklılık yalnız gelişmiş ve az gelişmiş ekonomiler arasında değil, her ülkede formel ve enformel sektör, nitelikli ve niteliksiz işler, vatandaşlar ve göçmenler, sistem içinde ve dışında kalanlar arasında söz konusu olmaktadır. Özetle, küreselleşme süreci büyük ölçüde Batı Avrupa’da gerçekleşmiş bulunan sosyalleşmiş kapitalizmi bile tehdit ederken, gelişmekte olan ülkelerde vahşi kapitalizmin güçlenmesine yol açmakta, ancak bu ikisi arasındaki rekabet de genel anlamda ulusal/sosyal politikaları geriletken ve küresel düzeyde vahşi kapitalizmi güçlendiren bir etki yaratmaktadır (R. Petrella, 1996; 68).

Öte yandan kapitalizmin kendi içinde yaşadığı bu farklılaşma ve rekabet, hem yararlanılan hem de yakınılan bir konu olmaktadır. Bir yandan üretimini parçalayarak ucuz işgücünün ve esnek kuralların geçerli olduğu ülkelere kaydırmakta, bunun getirdiği avantajlardan yararlanmaktadır; öte yandan bu ucuz işgücüne dayalı ülkelerden gelen mal ticaretine karşı durmanın yollarını aramakta, haksız rekabetten veya sosyal dampingden söz etmektedir. Bunun gibi, bir yandan üretimini yeryüzü ölçeğinde dağıtabildiğinden emek piyasasını küreselleştirmenin avantajlarını yaşamakta, öte yandan emeğin uluslararası dolaşımını yasaklamış görünse de en gelişmiş ekonomilerde bile göçmen veya kaçak işçilerin emeğinden yararlanmanın yolu aranmaktadır. Böylece, geçmişte kuralları ve standartları nedeniyle kapitalist sömürüyü dizginleyen ve gelişmiş bir kapitalizmi temsil eden ülkelerde bugün gelişmiş kapitalizm ile vahşi kapitalizm birlikte yaşanmaktadır. Dolayısıyla küresel ve bölgesel düzeyde ülkeler arasında oluşmuş bulunan katmanlaşma şimdi, bir yandan derinleşmekte, öte yandan aynı ülke içinde de çeşitlenerek artmaktadır. Beck’in dediği gibi, küreselleşmenin solan güneşi altında gelişmiş ülkelerde refah devletinin ve sosyal güvenliğin birçok öncülü erimekte (Beck, 2000, 1), bu politikalara uyum zorunluluğu nedeniyle refah devletleri “yarı egemen” devlet haline gelmekte ve AB’ye üye zengin refah devletleri açısından bile sosyal standartların aşağıya kayması veya “negatif bütünleşme” gibi bir tehlikenin ortaya çıktığından söz edilmektedir (Liebfried ve Pierson, 1996, 2000).

Gelişmekte olan ülkeler açısından durum daha da vahimdir, Bu ülkelerde piyasanın kurumsallaşması da, işgücünün korunması da tamamlanmamıştır; buna bir de yabancı sermaye beklentisi eklenince bu ülkelerde kuralların değil kuralsızlığın asıl haline gelmesine de şaşmamak gerekmektedir. Kötü paranın iyi parayı kovması gibi, kötü kapitalizm de “iyi kapitalizmi” kovmakta, örneğin formel sektöre karşı büyüyen enformel sektör en büyük işletmelerde bile işlerin parçalanarak bir bölümünün taşeronla devredilmesi gibi uygulamaları gündeme getirmektedir. Küresel ve ulusal düzeyde artan kuralsızlaşma arayışının nedeni de hep rekabet gereği olmaktadır. Bu nedenle geçmişte ILO standartları yoluyla gelişmiş ülkelerdeki çalışma standartlarına doğru yükselen bir gelişme beklenirken, bugün gelişmiş ülkelerde bile az gelişmiş ülkelerdeki koşullara doğru inişe geçen bir gelişme ortaya çıkmakta ve bu nedenle küreselleşen piyasada aşağıya doğru bir yarıştan söz edilmektedir. Hemen her ülkede, az gelişmiş bölgeler, kırsal kesimler, tarım sektöründe yer alanlar, geleneksel endüstri sektöründe çalışanlar, genel olarak az nitelikliler kaybetmeye mahkûm görünmektedir. Bu dengesiz güç ilişkileri içinde ve çağımızın tüm insan hakları iddialarına karşın, mağdur ülkelerin ve insanların durumuna yaklaşım ise, çok zaman, 18. yüzyılda endüstrileşen ülkelerde görünen “yoksullara yardım” anlayışından pek de öteye gidememektedir.

-Sonuç değil, başlangıç...

Küreselleşmenin nitelikleri ve etkileri konusunda yapılan bu tartışmalardan bazı sonuçlar çıkarmak da mümkün. Ancak, her sonucu bir başlangıç olarak düşünmek veya ortaya çıkan sonuçları birer çıkış noktası olarak görmek de daha anlamlı olabilir. Hele, küreselleşme gibi çok boyutlu, çok yüzlü ve çelişkili bir kavram ve olgu karşısında hem tartışma bitmez hem de her tartışmanın yeni açılımlar getirmesi kaçınılmaz. Bu nedenle, bazı sonuçlar yerine bazı başlangıçları mı işaret etmek daha doğru olur, bilemiyorum.

Her ne ise, sonuç ya da başlangıç, vurgulanması gereken birkaç noktadan söz edebiliriz. *İlke olarak*, eleştirel bir bakış için bugünkü küreselleşmenin yeni bir adlandırmaya, yeni bir söyleme ihtiyacı olduğu söylenebilir. Buna reel küreselleşme demesek de, hem iddiası ile gerçeği arasındaki ayırma dikkat çekmek hem de daha farklı bir küreselleşme umudunu vurgulamak üzere yaşadığımız gerçekliğin tanımlanması kadar, adlandırılması da önem taşımakta. Öte yandan böyle bir adlandırma arayışı, eleştirel bir söylemin kurulması ve kendini doğru anlatması açısından da gerekli. O halde, bu alanda ve çok yönlü bir tartışmaya ihtiyacımız olduğu söylenebilir.

İkinci olarak, küreselleşme gerçeğinin daha çok piyasa boyutuyla yaşandığını düşünsek de, bu sürece piyasanın küreselleşmesi demek, bunun arkasında liberal politikaların varlığından söz etmek de gerçeği yansıtmaktan uzak kalıyor. Belki merkezlessiz ve kimliksiz bir imparatorluktan veya kapitalizmin küreselleşmesinden söz edilebilir; ancak bu tanımlama bile vurucu noktayı aktarmaktan uzak. Çünkü yalnız sistem değil, bu sistemi harekete geçiren “mantık” küresel bir nitelik almakta, sosyo-kültürel bir gerçeğe dönüşmektedir. Kısacası, kapitalist sistemin küresel/sosyal bir sisteme dönüşmesi veya çıkar ilişkilerinin tüm toplumsal sistemleri etkileyen bir nitelik kazanması, küreselleşmenin en vurucu yanı. Dolayısıyla küreselleşen bu mantığı, gelişmiş veya az gelişmiş, zengin veya yoksul, egemen veya mağdur, başarılı veya başarısız olmak gibi ilişkiler dışında da sosyal, siyasal, kültürel bir özellik olarak irdelenmesi ve tartışılması önem taşımakta.

Üçüncü olarak, eşitsiz ve dengesiz bir süreç olduğu kuşkusuz bulunan küreselleşme gerçeğinin neden ve nasıl kendini kabul ettirdiği, ya da meşruiyet kazandığını irdelemek de önemli görünüyor. Yaşadığımız küreselleşme gerçeğini anlamak, bir yandan kendini üreten mantıkla, öte yandan kurguladığı söylem ve ilkelerle ilişkilendirerek mümkün olmaktadır. Örneğin, bir yandan insana dayalı, özgürleşme ve zenginleşme temelli bir düşünceden söz edilmekte, öte yandan çok sayıda insan ve toplum için yıkıcı etkileri olan bir sistem ve gerçeklik yaşanmaktadır. İddia ve gerçek arasındaki bu ayırım da, yaşadığımız küreselleşmeyi irdelerken merkeze alınması gereken bir nitelik. Önemli, çünkü insan, özgürlük ve refah temelli düşüncelerden vazgeçilmesi düşünülemeyeceğinden, bu ilkelere dayalı söylemi değil bunları yaşama geçirmekten uzak bulunan gerçeği mahkum etmek veya yaşadığımız gerçekliği

söylemden ayırmak gibi bir ihtiyacımız var. Bu nedenle, yaşadığımız gerçeklikleri eleştirirken kullandığımız kavramları yeniden anlamlandırmak gibi bir ihtiyaç ortaya çıkmakta ve belirli anlamlarla etiketlenmiş görünen bu kavramlar üzerinde yeniden düşünmek gerekmektedir.

Son olarak, tüm bu sorgulama ve arayışların bizi, hem çok disiplinli arayışlara hem daha sentezci yaklaşımlara zorladığını söylemek de gerekir. Küreselleşmeye yönelik eleştirel bakışın olgunlaşması da, her şeyden önce bu çok disiplinli ve sentezci yaklaşımlarını bulunmasına bağlı görünmekte. Bunun için de, her şeyden önce kendini ideolojiler üstü bir yere konumlandıran ekonomi anlayışının ve onun dayandığı varsayımların sorgulanmasıyla işi başlamak önem taşımakta. Kısacası bugün emperyal bir nitelik kazandığı bilinen liberal ekonomi anlayışına çok yönlü bir eleştiri yöneltmek ve onun nesnel değil ideolojik yanını ortaya koymak büyük ihtiyaç. Öte yandan, küreselleşmeye yönelik eleştirilerin gerçekten kapitalizm ve demokrasi ikilemi üzerinde durmaları ve burada hem eleştirel hem de çözüme yönelik arayışları önemsemeleri çok önemli. Bu anlamda ekonomi ve siyaset, ekonomi ve sosyal politika, ekonomik ve toplumsal yarar, büyüme ve istihdam, büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkileri birbiriyle etkileşim içinde ve yeniden tanımlamak gerekmektedir. Bunu yapabilmek için de, hem liberal ekonominin dayandığı varsayımların ve mantığın sorgulanmasına ihtiyaç var, hem de demokrasinin anlamı ve işlevi üzerinde düşünmek gerek. Sonuç olarak, gerek ekonomi anlayışını ve ona yol açan düşünsel temelleri, gerek demokrasi konusundaki algılamamızı değiştirmedikçe ne reel küreselleşmeye, ne arkasındaki güçlere, ne de bugünkü ideolojik hegemonyaya karşı durmak ve alternatifler üretmek mümkün görünmekte. Bu nedenle de ekonomi, siyaset, sosyal politika gibi alanlarda çalışanların çok disiplinli çalışmalara yönelmesi kaçınılmaz.

-Kaynakça

- Akyüz, Y.; Flassbeck, H.; Wright, R.K. (2003), “Küreselleşme, Eşitsizlik ve İşgücü Piyasası”, *İktisat Üzerine Yazılar 1-Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, der. A.H.Köse; F. Şenses; E. Yeldan, İletişim Yay. İstanbul.
- Bauman, Z. (1998), *Globalization*, Cambridge
- Braudel, F. (1996), *Medeniyet ve Kapitalizm*, İz Yay. İstanbul.
- Beck, U. (1997), *What is Globalization?*, Polity Pres, Cambridge.
- Boratav, K.(2003), *Türkiye İktisat Tarihi*, 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara
- Chomsky, N. (2000), *Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi*, Metis Yay. İstanbul.
- Clark, I. (2000), *Globalization and Fragmentation*, Oxford University Pres.
- Falk, R. (2001), *Yurtçu Küreselleşme*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Fukayama, F. (tarihsiz), *Tarihin Sonu mu?*, Rey Yayıncılık, Kayseri.
- George V.; Wilding, P. (2002, *Globalization and Human Welfare*, Palgrave, London.
- Giddens, A. (2000), *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Alfa, İstanbul.
- Gilpin, R. (2000), *The Challenge of The Global Capitalism*, Princeton University Pres.
- Habermas, J. (2001), “Why Europe Needs a Constitution”, *The Left Review*, 11, September-October
- Hard M.; Negri A. (2001), *İmparatorluk*, Ayrıntı Yay. İstanbul.
- Held, D. (1990), *The Contemporary Polarization of Democratic Theory: The Case for a Third Way*”, *New Developments in Political Science*, der. Adrian Leftwich, Edward Elgar Publishing.
- Heilbroner, R., (1996), “Evrensel Bilim Olarak İktisat”, *İktisatta Yöntem Tartışmaları*, (der) Ömer Demir, Vadi Yayınları, Ankara.
- Hirst P ve Thompson G. (1996), *Globalization in Question*, Polity Pres, Cambridge.
- Jacobi, O. (2000) “Transnational trade union cooperation at global and European level- opportunities and obstacles”, *Transfer*, 1.
- İnsel , A., (1993), *İktisat İdeolojisinin Eleştirisi*, Birikim yayınları, İstanbul.
- Köse, A.H.; Öncü, A. (2003), “İktisadın Piyasası, Kapitalizmin Ekonomisi”, ”, *İktisat Üzerine Yazılar 1-Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, der. A.H.Köse; F. Şenses; E. Yeldan, İletişim Yay. İstanbul.
- Latouche, S. (1993), *Dünyanın Batullaşması*, Ayrıntı Yay. İstanbul.
- Liebfried S.; Pierson P. (2000), “Social Policy”, *Policy-Making in the European Union*, (der) Wallace H. ve Wallace W. Oxford University Press, Newyork.
- Lockwood, D. (1999), “Civic Integration and Social Cohesion”, *Capitalism and Social Cohesion*, Palgrave, Macmillan, London.
- Marx K.; Engels F. (1976), *Seçme Yapıtlar*, Sol Yayınları, Ankara.
- McGrew, A., (2002), “Between Two Worlds: Europe in A Globalizing Era”, *Government and Opposition*, Summer cilt 37 (3).
- Mishra, R. (1998), “Beyond the Nation State: Social Policy in an Age of Globalization”, *Social Policy and Administration*, 32 (5).
- Mishra, R. (2001), “Alternatives to Neoliberalism: Change and choice in welfare globalization”, <http://www.richis.org/health/2001/sp091340.pfd>.
- Moore, M. (2003), *Sınırların Olmadığı Dünya*, CSA Yayın ajansı, İstanbul.

- Munck, Ronaldo (2003); *Marx@2000-Geç Marksist Perspektifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Ohmae, K. (1990), *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, Fontana, London. ,
- Olofsson, G. (1999), “Embeddedness and Integration”, *Capitalism and Social Cohesion*, Palgrave, Macmillan, London.
- Petersmann, E.U. (2003); “Time for a United Nations ‘Global Compact’ For Integrating Human Rights into <http://www.ejil.org/journal/Vol13/No3/art1.html>.
- Petrella, R. (1996), “Globalization and internationalization. The dynamics of emerging world order” *State Against Markets: The Limits of Globalization*, der. R. Boyer ve D. Drache, London; Routledge.
- Petras, J. (2003), *Küreselleşme ve İmparatorluk*, Cosmopolitik Kitaplığı, İstanbul.
- Pierson, P.; Liebfried, S. (1996), “Welfare state limits to globalization”, *Politics and Society*, 26 (4).
- Pieterse, J. N. (1999), “Europe, Travelling Light: Europeanization and Globalization”, *The European Legacy*, Vol 4, (3).
- Polanyi, K. (2000), *Büyük Dönüşüm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Patomaki, H. (2001), *Democratizing Globalisation, The Leverage of the Tobin Tax*, Zed Book, London.
- Rhodes, M. (1996) “Globalization And West European Welfare States: A Critical Review Of Recent Debates”, *Journal Of European Social Policy*, 6 (4).
- Rodrik, R.(2000), *Yeni Küreselleşen Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.
- Robertson, R. (1992), *Globalization-Social Theory and Global Culture*, Sage Publications.
- Rawls, J., (2001), *Collected Papers*, (der) Samuel Freeman, Harvard University Press.
- Sapancalı, F., (2003), *Sosyal Dışlanma*, Dokuz Eylül Üniversitesi İİB Fakültesi Yayını, İzmir.
- Schedler, A. (1997), “Introduction: Antipolitics-Closing and Colonizing The Public Sphere”, *The End of Politics*, Andreas Schedler (Der), Macmillan Press, UK.
- Sen, Amartya, (1987), *On Ethics and Economics*, The Royel Lectures, Blackwell, Oxford.
- Schedler, A. (1997), “Introduction: Antipolitics-Closing and Colonizing The Public Sphere”, *The End of Politics*, Andreas Schedler (Der), Macmillan Press, UK.
- Shaw, M. (2000), *Theory of the Global State*, Cambridge University Pres.
- Shutt, H. (2003), *Yeni Bir Demokrasi, İflas Etmiş Dünya Düzenine Alternatifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Stevenson, T. (2002), “Globalization: Marketization and Power”, *Scandinavian Political Studies*, 25 (3).
- Stiglitz J. (2002), *Küreselleşme-Büyük Hayal Kırıklığı*, Plan B, İstanbul.
- Sweezy, P. (2004), “Finans kapitalin yükselişle güç odağı yer değiştirdi”, *İktisat Dergisi*, S.451
- Tobin, J. (1978), “A Proposal for Monetary Reform”, *The Eastern Economic Journal*, (4).

Yeldan, E. (2003), “Neoliberalizmin ideolojik bir söylemi olarak küreselleşme”, *İktisat Üzerine Yazılar 1-Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, der. A.H.Köse; F. Şenses; E. Yeldan, İletişim Yay. İstanbul.

Yeates, N. (2002), “Globalization and Social Policy”, *Global Social Policy*, 2 (1).

Yılmaz, Ferudun, (2002/2003), “İktisat ve Sosyoloji, Rakip Kardeşlerin Hakimiyet Kavgası”, *Toplum ve Bilim* (95).

Wallerstein, I. (1992), *Tarihsel Kapitalizm*, Metis Yay. İstanbul.

Wallerstein, I. (1998), *Liberalizmden Sonra*, Metis Yay. İstanbul.

Wivel, A (2004), “The Power Politics of Peace: Exploring the Link Between Globalization and European Integration from a Realist Perspective”, *Journal of the Nordic International*, Vol 39 (1).

Wood, E.M. (2003), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı, Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumu*, İletişim, İstanbul.

World Bank, (2000), *World Development Report 1999/2000*, Oxford University Press,.

